

Абдулла Маъдиев

1948 йили Тошкент вилояти, Окқўрғон туманидаги Алимкент қўрғонида оддий деҳқон оиласида таваллуд топган. 1972 йилда Тошкент Давлат университетининг журналистика куллиётини тугатган. 1988 йилдан «Окқўрғон овози» газетаси бош муҳаррири.

Сўз боши

Азиз Ватаним — Ўзбекистон Республикаси Мустақиллигининг 13 йиллигига бағишайман.

Мен—оддий журналист, туман газетаси муҳарририман. Қўлингиздаги асар (шундай аташ мумкин бўлса) қаҳрамонлари эса менинг замондошларим, қариндошларим. Улар яқин ўтмишдаги машъум «Пахта иши» азиятларини ўз бошидан ўтказган одамлар.

Убайдулла Исроилов билан бирга ишлаганмиз. У киши ҳозир ҳам раис.

Кўрган-кечирганларини кундаликка туширган, батафсил танишасиз.

Насрулло Мадаминов амаким бўлади. У киши ҳақида нимаики ёзган бўлсам ҳаммасида ўзим шахсан иштирок этганман.

Маъмурий ходимларнинг фамилиялари қисман ўзгартирилган. Бу ҳам яхшилик учун.

Асардан кўзлаган асосий мақсадим саксонинчи йиллардаги қатағонлар ҳақида ҳикоя қилиш билан бирга озод ва эркин яшашнинг, мустақилликнинг қадрига етишга даъват этишдир.
Мустақиллик—бу буюк неъмат. Унинг қадрига етайлик!

Убайдулланинг кундаликлари

Халқ оғзида «қама-қама»лар шивири пайдо бўлиб қолди. Бундан хавфсираган Асқар дўсти Убайдулладан хабар олгани унинг уйига борди.

— Келинг, Асқар ака, яхшимисиз? Зайнаб яхши юрибдими?—ичкарига таклиф қила туриб, ҳол-аҳвол сўрашди хонадон бекаси Пардахол.

—Раҳмат, ўзингиз яхшимисиз? Убайдулла қалай, тинчми ишқилиб?

— Тинчликка тинч ҳозирча, текшириш энди бошланибди. Ўртоғингиз «тозаман» дейди-ку, ахир.

— Тоза бўлишга тоза бўлиши мумкин. Менинг бунга имоним ҳам комилку-я... Лекин «ўрмонга ўт кетса ҳўлу қуруқ бирдай ёнади» деган гап ҳам бор-да, қурдош. Асқар дўстига чин юракдан ачиниб гапираётгани юз ифодасидан шундоққина билиниб турарди.

— Республиканинг катталари, Усмонхўжаев Москвага айтмайдими?

—Айтишга айтаётган бўлса керак. Унга ҳам қулоқ солишмаяпти, шекилли.

— Бўлмаса қонун-чи? Қонунни бузмаганларни ҳам қамайверишадими?

— Ҳе, қонун қолибдими? Қонун Гдляннинг чизган чизиги экан. У шундай чизарканки, шу чизик қонуний йўл билан қамоқхонага элтар экан.

— Ҳай-ҳай, бети курсин, ундай деманг, Асқар ака! Худо сақласин, Худо сақласин!—Пардахол кўкракларига туфлаб қўйди.

Асқар яна келишини айтиб, у билан хайрлашди.

Убайдулла 1941 йили зиёли оиласида таваллуд топган. Отаси Исроил бобо колхоз раиси эди. Ҳаётда кам-кўсти бўлмаса ҳам ортиқча эркаланмаган, мактабни ҳам, олий ўқув юртини ҳам рус тилида тамомлаган. КПСС деган партиянинг «изм-изм» ғоялари билан тарбияланган. Райкомда йўриқчи, бўлим мудир, райижроқўм раиси муовини, колхоз партком секретари бўлиб ишлаган. 1977 йили Оққўрғон туманидаги Навоий номли колхоз раиси этиб сайланади. «От ўрнини той босар» деганларидай, Убайдулла ҳам отаси каби колхозга раис бўлди. Катта хўжаликнинг ташвиши ҳам ўзига яраша катта бўлар экан.

Убайдулла туман бўйича раҳбарлик лавозимларида ишлагани учун ходимларнинг кўпчилигини танир эди. Шундай бўлса ҳам у ҳар куни эрталаб қиладиган ишларини режалаштирар, кун якунида бажарилганларига белги қўйиб борар эди.

Декабр ойининг бошлари. Қиш қишлигини бошлаётган палла. Ер қуруқ бўлгани билан қора совуқ забтига олган. Убайдулла эшик тепасига «РАИС» деб ёзиб қўйилган хонага кириб ўтарди-да, ўйга чўмди. Бажарилиши керак бўлган ишларини бир чеккадан қоғозга тушира бошлади.

Ходимлар билан расман танишиш, уларни райкомга тасдиққа тайёрлаш лозим. Ер ҳайдовчи тракторларни юргизиб, чала ҳайдалган майдонларни

кайта ҳайдаб чиқиш керак. Имкон қадар ер сурдириб, ерга ер қўшиш лозим. Беда ва суданка экадиган сеялкани тайёрлаш зарур. Ариқ ва зовурларнинг қазилиши охирига етказилдими? Далаларни ғўзапоядан тозалаш-чи?

Шу пайт оҳистагина очилган эшик овози унинг диққатини тортди. У қоровул чол Ориф ака эди. Намоз ўқиш учун обдастасини кўтариб, таҳорат олгани чиқиб кетди. Қоровул қайтиб кирганида, раиснинг эшиги қия очиклигига кўзи тушиб ҳайрон бўлди. «Ўғри кирдимикан?..»,—дея ҳаёлидан ўтказди у. — Мени нима жин урди, наҳотки сезмадим-а? Янги раис энди иш бошлаган куни жуда хунук иш бўлибди-да!..» У эҳтиётлик билан эшикдан мўралади. Қараса, раиснинг ўрнида ёшгина, келишган бир йигит алланималарни ёзиб ўтирибди. У кўзига танишдек кўринди.

Кеча сайланган раис шу экан-да, деб, аста эшикни чертди, раиснинг диққатини ўзига тортгач, салом бериб ичкарига кирди.

Салом-алиқдан сўнг ўзини таништирди:

—Мен қоровул Ориф бўламан. Илгари шу колхозда ҳар хил вазифаларда ишлаганман. Кейинги пайтда қон босимим кўтариладиган бўлиб қолди.

Дўхтирлар оғир иш қилманг дейишди. Шундан қоровулликка ўтиб ишлаб юрибман.

—Ҳа, яхши, ходимлар ишга қачон келишади?

—Ҳозир қиш ҳавоси. Котиба 8-9 ларда келади, қолганлари—ишларига қараб. Сиз ҳам бемалол келсангиз бўлади. Ҳали кечасию кундузи ишлайдиган вақтлар бўлади. Ҳозир ўзингизни сақланг. Эҳтиёт бўлмасангиз, олдинги раисга ўхшаб «гипиртон» бўлиб қоласиз.

Хонага партком секретари Ализар Гасанов кириб келди. Раис у билан ходимлар масаласини маслаҳатлашди. Кейин инженердан «Олтой» тракторини, агрономдан суриладиган ерлар, қазиладиган ариқ-зовурлар, ғўзапоядан тозаланиши керак бўлган далаларни сўраб-суриштирди. Шундан сўнг дала айланди.

* * *

Эртаси куни у ишни фермадан бошлади. Бу ерда сут соғувчилар ҳеч кимга эътибор бермас, ўзларига бириктирилган сигирлар елинига соғиш асбобини улаб қўйиб, ўз ишлари билан овора эди.

Убайдулла бир чеккада мудраб ўтирган ҳисобчи бола Маҳкам томонга юрди. Оёқ шарпасидан сут соғувчи сут олиб келаяпти деб ўйлади шекилли, ҳисобчи бола тарозининг тошини охиргача суриб, кўзини базўр очди. Қараса, қаршисида ўтган куни йиғилишда сайланган колхоз раиси турибди.

—Ассалому алайкум, раис бува!—ўрнидан сапчиб турди ҳисобчи бола. — Келинг, келинг!..

—Қалай, чарчамадингизми, уйқудан қолибсиз, шекилли?

—Кеча навбатчи эдим. Учта сигир туғди, шулар билан овора бўлиб дам ололмадик. Кейин, ферма мудир Олломурадовни биласиз, кечаси ҳам текширгани келади. Навбатчи ухламаслиги керак эмиш...

Убайдулла фермадан қайтар экан, бу ердаги тартибдан кўнгли тўлгандай бўлди. Лекин бу ҳали олдинда турган ишларнинг фақат бир қисми, холос.

Раис шу ўйларда идорага киргач, кечагина бошлаган кундалик дафтарининг иккинчи саҳифасини тўлдиришга киришди:

... Туман комсомол комитети конференцияси делегатлари билан учрашиш, пахта байрамига ҳозирлик кўриш, шўр босган далалар эгагидаги зовурларни тозалаш учун экскаватор масаласини ҳал қилиш, минерал ва маҳаллий ўғитлар жамғаришнинг аҳволи билан танишиш, «Птицефабрика»га бориб жўжа олиш масаласи билан шуғулланиш, «Племсовхоз» билан гаплашиб зотдор мол олиш, боғ яратиш учун кўчат олиш, иссиқхона, балиқ етиштириш учун ҳовузлар қуриш...

«Бугунга етар», хаёлидан ўтказди раис. Ручкасини дафтар ёнига қўйди-да, столга ўрнатилган қўнғироқ тугмасини босди.

—Лаббай!—эшик очилиб, қоши-кўзи ним бўялган, кофтасидан кўкраклари туртиб чиқиб турган ёшгина жувон кириб келди.

—Менга комсомол комитетининг секретари, агроном, инженер, ферма мудири, боғ бригадири... — Раис у ёғини ўқимай, қўлидаги рўйхатни котибага берди, —...керак. Шуларни чақириб берсангиз.

—Хўп бўлади, кўпчилиги шу ерда. Ўзлари ҳам олдингизга кирмоқчи бўлиб туришувди.

Котиба орқасига енгил бурилди-ю, силлиқ оёқларини кўз-кўз қилгандай лип этиб чиқиб кетди.

“Сал енгилтакка ўхшайди,-хаёлидан ўтказди раис.-Бундан кўра бирон ишчан йигит бўлса яхшимасмикан..”

Раис йиғилганлар билан қисқача гаплашди. Айримларига хат ҳам ёзиб берди.

—Муҳаммаджон ака билан келишиб қўйганман, салом айтинг. 50 гектарга етадиган кўчат берсин. Узумнинг «Баян-ширин» навидан, олманинг «семеренка», «алмати» навларидан ҳам бироз топиб берсин,—деди раис боғ бригадири Шералига. —Бир гектарлик иссиқхона қурамиз, лимон етиштирамиз. Унинг ҳам ҳаракатини қилинг.

—Хўп бўлади.

—Эртага эрталаб шу маҳалда учрашамиз, ишлар натижасини айтасизлар.

Раиснинг хонасидан чиққанлар бир-бирларига маънодор қараб қўйишди.

Шерали чидай олмади:

—Ҳа, бу Муҳаммаджон ака Шерали қачон келади деб кутиб ўтирибдимикан? У ёқ-бу ёққа кетиб қолган бўлиши мумкин. Ҳафталаб ҳал бўлмайдиган ишни бир кунда ҳал қиламан дейдими бу раис?...

—Ҳали янги-да, ука, хўп деявер, секин-секин ўзимизнинг йўлимизга тушиб қолади.

Раис ўша куни бригадирларни ёнига олиб, кечгача дала айланди.

* * *

Убайдулла одатига кўра тонг отмасдан уйдан чиқиб кетди. Тўғри колхоз гаражига борди. У ерда қоровул эринчоқлик билан ўрнидан туриб, кўзларини ишқалаб дарвоза ёнига келди. Ташқарида турган раиснинг машинасига кўзи тушди-ю, сергакланди

— Ассалому алайкум, келинг, раис бува, — у дарвозани очар экан ўзича гўлдиради: «Қушлар уйғонмай туриб, нима бор бунга?»

— Ваалайкум ассалом, узр, тинчлигингизни буздим, шекилли?

— Йўғ-э, тонг отяпти-ку, турардик-да барибир.

Гаражни кўздан кечирар экан, раис сўради:

— Макка экадиган сеялка қаерда?

— Билмадим, раис бува.

— Ариқ кавлайдиган «Белорус»-чи?

— Тракторчининг уйида бўлса керак.

— Ёнилғи қуядиган трактор-чи?

— У тракторчининг уйида туради.

— Машиналар ҳам камроқ кўринадими?

— Ҳа, айримлар эрталабдан у ёқ-бу ёққа кетишади. Шу сабаб машинани уйларига қўйишади.

Раиснинг нигоҳи гаражнинг нариги томонидаги деворнинг одам бемалол кириб чиқадиган бузуқ жойига тушди. Лекин қоровулга ҳеч нарса демади. У билан хайрлашиб, идорага келди.

Раис авваламбор дафтарига гараждаги камчиликларни қайд қилди. Сўнг амалга оширадиган ишларини режалаштирди.

... Берилган топшириқларнинг бажарилишини сўраш, ҳисобот йиғилишига ҳозирлик қўриш, вилоят кенгаши депутатлари билан учрашиш...

Соат 9.00. Убайдулла тугмачани босди. Эндигина лабига қизил тортаётган котиба қиз кўнғироқ кўққисдан жиринглашидан сапчиб тушди.

...— Намунча?! — дея пичирлади у. Кейин у ёқ-бу ёғини тузатган бўлди, калта қўйлак остидан тирсиллаб чиқиб турган оппоқ тиззаларига кўзи тушди-ю, ўзининг ҳам ҳаваси келиб: «Шошмай тур, сен ҳам ҳали палончихон деб қоласан», дея хаёлидан ўтказди.

— Мумкинми, ассалому алайкум, эшитаман, — деди котиба мулойимлик ва муғомбирлик билан раисга қараб. Раис унинг саломига алик олди-ю, бошини ҳам кўтармасдан:

-Кечагилар киришсин,-деди.

-Хўп бўлади,-деди майин овозда Мехрихон ва қабулхонада утирганларни ичкарига таклиф қилди.

Раис берилган топшириқларнинг натижасини сўради. Қурилиш бригадирига гаражнинг атрофини беркитишни топширди, гараж мудирини билан инженерга ҳамма машиналару тракторларни ўз жойига қўйишни буюрди.

Йиғилиш сўнггида партком секретари ва бош бухгалтерини олиб қолиб:

— Котиба қизни болалар боғчасига ўтказайлик, бу ерга ёш ва ишчан йигитдан қўйинглари,— деди.

Партком бухгалтерга, бухгалтер эса ерга қаради. Лекин ҳеч кимдан садо чиқмади. Гўё сукунат розилик аломатидай, иккаласи ҳам чиқиб кетишди.

Кунлар кетидан кунлар, ойлар кетидан ойлар ўтди. Убайдулла ишга шунчалар берилиб кетган эдики, гўё унга 24 соат ҳам камлик қиларди. Бу орада у хўжаликка оиласи билан кўчиб келди.

Бир вақтлар қоғоқ ҳисобланган ҳўжалик ана шу тариқа, аста-секин илғорлар сафига қўшила бошлади.

* * *

Терговчи лейтенант Маикарим Қобилов Убайдулланинг ишини якунлади. Ҳатто Убайдулла:

— Рухсат берсангиз, Свердлов касалхонасида даволанмоқчи эдим, — дея сўраганида ҳеч иккиланмасдан рухсат ҳам берди, кейин қўшиб қўйди:

— Даволанишга ётгунингизга қадар олтига норка телпакдан олиб келиб беринг. «Марказ»дан келганларга совға қиламиз. Шу билан ҳаммаси яхши бўлиб кетади.

Убайдулла «Бунга имкониятим йўқ», демоқчи бўлиб оғиз жуфтлади-ю, иш чаппасига кетиб қолмасин деган хаёлда индамасдан чиқиб кетди.

У шифохонада даволанар экан, хаёлининг бир чеккасидан «олтига телпак 6000 сўм» деган фикр ҳеч кетмас эди. Кунларнинг бирида уни кўргани келган Убайдулланинг акаси Соатилла:

— Терговчи келиб кетсин деяпти, — деб қолди, — сен қўл қўядиган ҳужжатлар бор экан.

— Уч-тўрт кунда даволанишим тамом бўлади, кейин борарман, — деди Убайдулла.

— Иши яхши тугаяпти, катталарнинг аччиғини келтирмасин, бўлмаса иш чаппасига кетади, деяпти.

Убайдулла иш чаппа кетмаслиги учун акаси билан бирга шифохонадан қайтди. Соатилла машинани ИИБ га бурган эди, Убайдулла:

— Ака, аввал уйга борайлик. Отамни кўрайлик, кейин бу ерга келамиз, — деди.

— Фақат қўл қўяди, кетади деди-ку. 25 чақиримга овора бўлиб бориб келиб юрамизми? Беш дақиқада битадиган иш бўлса.

— Йўқ, аввал уйга борайлик. Буларнинг ҳийласи қўп, юрагим ниманидир сезгандай бўлаяпти.

Убайдулла уйда ҳамма билан кучоқ очиб кўришди. Ҳол-аҳвол сўрашгач, ичкарига кириб, иссиқроқ кийимларини кийиб чиқди. ИИБга келганда уни «яхши» кутиб олишди. Раис унинг қўлларига кишан солмоқчи бўлган Абдусоли Каримбердиевга:

— Қўрқманг, қочиб кетмайман, бўлмаса ўзим келармидим, — деди.

Кейин уни Оққўрғон туман прокурори ҳузурига камашга санкция учун олиб боришди. Бироқ иш моҳияти билан танишиб чиққан прокурор санкция бермади. Лекин айтгани айтган, дегани-деган бўлиб турган жаноб терговчи Қуйи Чирчиқ тумани прокуроридан санкция олишга эришди.

2590-сонли жиноий иш

Исроилов Убайдулла, 1941 йилда туғилган, миллати ўзбек, олий маълумотли, педагог, КПСС аъзоси, 1977 йилдан Оққўрғон туманидаги Навоий номли колхоз раиси.

Айби: Ўзбекистон ССР Жиноят кодексининг қуйидаги моддаларига биноан айбланади:

119-1-модда. Давлат ёки жамоа мулкани талон-тарож қилиш.

Давлат ёки жамоат мулкани жуда кўп миқдорда талон-тарож қилиш, қандай усулда талон-тарож қилишдан қатъи назар (114-119-моддалар) — мол-мулкани мусодара қилиб, 10 йилдан 15 йилгача муддатга озодликдан маҳрум қилиш билан ёхуд мол- мулкани мусодара қилиб, ўлим жазоси билан жазоланади.

149-модда. Ҳокимият ёки хизмат мансабини суиистеъмол қилиш
Ҳокимият ёки хизмат мансабини суиистеъмол қилиш, яъни мансабдор шахсининг фақат ўз хизмат вазифаси орқасидангина қила олган ёки хизмат нуқтаи назаридан зарур бўлмасдан ўз натижалари билан давлат ёки жамоат манфаатларига, ёки граждaнларнинг қонун билан кўриқланадиган ҳуқуқ ва манфаатларига муҳим зарар етказишга сабаб бўлган ҳаракатлари, агарда бу ҳаракатлар мансабдор шахс томонидан систематик равишда ёки таъмагирлик, ёхуд бошқа паст ниятлар билан қасддан қилинса — 4 йилгача муддатга озодликдан маҳрум этиш ёки бир йилгача муддатга ахлоқ тузатиш иши билан жазоланади.

149-модда. Планларнинг бажарилиши тўғрисидаги ҳисоботларнинг ошириб ёзилиши ва бошқа хилдаги бузиб кўрсатишлар.

Давлат ҳисоботига ошириб ёзиш ва планларнинг бажарилиши тўғрисида қасддан бузиб кўрсатилган бошқа ҳисобот маълумотларини тақдим этиш СССР халқ хўжалигига зарар етказувчи, давлатга қарши ҳаракатлар сифатида — уч йилгача муддатга озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

153-модда. Пора бериш

Пора бериш — уч йилдан саккиз йилгача муддатга озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Бир неча марта пора бериш ёки илгари порахўрлик учун судланган шахс томонидан пора берилиши — мол- мулки мусодара қилиниб ёки мусодара қилинмай етти йилдан ўн беш йилгача муддатга озодликдан маҳрум қилиш муддатини ўтагандан сўнг икки йилдан беш йилгача муддатга сургун қилиш ёки сургун қилмаслик билан жазоланади.

Агар шахс товламачилик билан пора беришга кўндирилган бўлса ёки шу шахс пора бергандан кейин бу ҳаққа ўз ихтиёри билан келиб айтса, у ҳолда бундай шахс жиноий жавобгарликдан озод этилади.

155-модда. Хизмат сохтакорлиги

Хизмат сохтакорлиги, яъни мансабдор шахс томонидан таъмагирлик мақсадида расмий ҳужжатларга била туриб ёлғон маълумотлар киргизиш, қалбакилаш, қириб ёзиш ёки ўзгартириб бошқа рақамлар ёзиш ҳамда била туриб ёлғон ҳужжатлар тузиб бериш ёки дафтарларга била туриб, ёлғон ёзувлар киргизиш — икки йилгача муддатга озодликдан маҳрум қилиш ёки бир йилгача муддатга ахлоқ тузатиш иши билан жазоланади.

Шундай қилиб, Убайдулланинг 2590-сонли жиноий иш билан боғлиқ ҳолдаги ҳибсхона ҳаёти ҳам бошланди. Убайдулла бу ерда ҳам кундалик тутишни канда қилмади.

1986 йил 5 февраль... Қамокхона ҳаёти. Бутун фикру зикрим менга қўйилган айбномада. Нахотки улар тўғри бўлаверса? Менинг айтганларим инобатга олинмаса?

Терговчи М.Қобилов — зиёли, саводли, уддабурон кўринади. Лекин масалани мустақил ҳал қилишга ожиз, чамамда.

Туман прокурори М.Мухамедов узокни кўролмайди, бугуни билан яшайди. фақат ўзини ва лавозимини ўйлайди. Мустақил фикрга эга эмас.

2590-сонли ишдаги кўрсатмалар билан қандай бўлмасин танишаман.

8 февраль. Зерикарли. 2-корпус 2.06.— камерага Ўскан Рискулов ва Босим Худойбердиевни олиб келишибди.

9 февраль. Ёлғизлик. Қамокхона ходимларининг кўпол муомаласидан ўзимнинг кучсизлигимни ҳис қила бошладим.

10 февраль. Уйдагилар билан учрашишга рухсат беришди. Отам, опам, акам, рафиқам. Уларга минг марта раҳмат, кўнглимни кўтаришди. Уйдагилар ҳаммаси яхши экан. Мен фақат ўзимнинг соғлиғимни ўйлашим керак эмиш. Бу кўпга келган тўй экан, ўтиб кетармиш.

11 февраль. Кунлар қийинчилик билан ўта бошлади, шуғулланадиган машғулоти йўқ. Кеча бармоқларим изини тушириб олишди. Ким билан учрашишни хоҳлашимни сўрашди. Оҳ, бу қандай мурувват?!.. Нега мен сўраган ҳужжатларни танишишга беришмаяпти? Наҳотки, фақат уларгина ҳақ бўлишса? Инсон ҳуқуқлари поймол бўляпти-ку, ахир?! Прокурорга мурожаат қилишим керакмикин? Ҳақиқат юзага чиқадими ўзи?

12 февраль. Прокурорни ҳозирча қўйтурайин, қани, терговчи яна нимани ўйлаб чиқарар экан? Унга берилган арзномада ҳаммаси ёзилган-ку! Худо инсоф бериб, масалага ҳалол ёндошар.

13 февраль. Оёғимнинг оғриғи кундан-кунга зўрайиб боряпти. КПЗ, у ерда ишлайдиган ходимларда раҳм- шафқат деган нарса йўқ экан. Улар уйларида кундалик кийимларини ечиб, милиция формасини кийишганида бутун борлиғидан «раҳм-шафқат, одамгарчилик» деган инсоний хислатларни ҳам уйларида қолдиришса керак.

14 февраль. Бизни Тошкентга — «вокзал»га олиб келишди. «Вокзал» — маҳбусларни биринчи қабул қилиш пункти экан.

Эшиклари темирдан, учтадан кулфи бор. Калитлари кўринишининг ўзиёқ инсонни таҳликага солади. Катталиги 15-20 сантиметр, йўғонлиги ҳам шунга яраша. Ҳар бир кулф очилганда бутун бино ларзага тушгандай бўлади.

Хонанинг кагталиги 5х6, баландлиги 4-5 метр. Деворлари тошли цемент билан шувалган. Деразаси йўқ, эшик тепасидаги туйнугида биттагина кичкина «чаён» лампочка куну тун ёниб туради. Унинг хира ёғдусида ёнма-ён ўтирган одамни таниш ҳам амри маҳол. Хонанинг «тоза»лигидан одамнинг димоғи биринчи дақиқаданоқ битиб, ҳар қанақа ҳидни ҳам сезмай қолади. Шифтдан осилиб тушган ўргимчак уялари арқонга ўхшаб, каравотда ўтирганларнинг бошига тегиб туради. Ноиложликдан уч қаватли «каравот»ларда ётиб истиқомат қилишдан бошқа имкон йўқ. Хонада жами 36-40 та каравот, ҳаммаси қалин темирдан ясалган, жой етишмаслигидан 70-80 нафар одам тикка туришга мажбур. Эшик олдида «дальняк» (ҳожатхона), унинг ёнида сув жўмраги. Ҳамма шу ерда... очикдан-очиқ ўтиришга мажбур.

«Вокзал» га тушган маҳбус зона хизматчиларининг хоҳишига қараб, бир суткадан беш суткагача шу ерда қолдирилиши мумкин. Бу ерда шикоятга асло ўрин йўқ.

Эрталабки нонушта бир кружка чой, бир бурда нондан иборат. Тушликка бир бурда нон билан «баланда» (ёвгон шўрва) берилади. Овқатнинг сифатини гапирмаса ҳам бўлади. кечқурунга яна бир бурда нон билан сув.

«Вокзал»дан олиб чиқаётганларида ўзингни дўзахдан қутулиб кетаётгандай ҳис қиласан, киши. Агар терговчининг айтганига қўнмасангиз, ундан ҳам азоблироқ жойга қўйишади. Бу сизнинг “иш”ингизда фамилиянгиз тагига терговчи томонидан чизилган чизиқнинг рангига (қизил, сарик, кўк, қора...) боғлиқ экан.

Мени ҳам айбимни бўйнимга олмаганлигим учун дастлаб «изолятор»га қўйишди.

Хонанинг ҳажми 1х1, баландлиги 3,5-4 метр, деворлари тошли цемент билан шувалган. Бу ернинг олдинги «меҳмони» нима қилган бўлса, шу бўйича ҳидланиб кетган. Бу хонада фақат тикка туриш мумкин.

Туйнукдан тушган ёруғликка бор ҳашаротлар йиғилиб олган. Аниқ эсимда йўқ у ерда неча соат қолиб кетганим.

Ўзимча ўйладимки, агар яна бироз қолганимда ақлдан озишим аниқ эди.

Кейин «вокзал» орқали 1-корпуснинг 167- камерасига ўтказишди.

Хонадагилар билан танишдим.

Қаҳрамон Шаҳрисабздан, Тўлаган Чиноздан, Озод Бўкадан, Носир ака Оржоникидзе туманидан, Володя билан Вася Тошкентдан ва камина Оққўрғондан.

15 февраль. Бир хил ёқимсиз жимлик, одамнинг қон босимини кўтариб юборади.

16 февраль. Бир соатга очик ҳавога олиб чиқишди.

17 февраль. Абдумажидни учратдим, дўстлар ҳақида гаплашдик. Бу қамоқхонада кимлар борлигидан хабар топдим.

18 февраль. Х.Абдиев ва бошқалар бизнинг камерада меҳмон бўлишди. Қамоқхонанинг норасмий «қонун»и бўйича, бир хонадан иккинчи хонага бир кеча меҳмон бўлиш нархи 5 сўм, узоқроқдаги хона бўлса — 15 сўм, бошқа қават учун 25 сўм, бошқа бинода (ёки овулда) бўлса — 50 сўм эди.

19 февраль. Ўскан ҳақида хабар топдим.

20 февраль. Туғилган куним. Борлиғимни ҳар хил хаёллар чулғаб олди. Биз типпа-тик ўсаверган эканмиз.

Ҳаётнинг қирралари эса кўп экан. Лекин унинг ҳар бир қирраси ўз қонуни, ўз тартиби билан яшаркан. Бу қонунга, бу тартибга қўникишга мажбур экансиз.

Энди кўникканигизда яна янги қирралари пайдо бўлар экан. Яна қўникиш...

Афсус.. Эркин ҳаёт, эркин фикрлашга етадиган бойлик йўқ экан аслида!

Уйдан, қариндошларимдан олган «передача» жуда хурсанд қилди. Кечқурун дўстлар йиғилишдик. Худди озодликдагидек сездим ўзимни. Яшасин озодлик! Яшасин қариндошларим! Туғилган куним билан табриклаганларга минг раҳмат!

- 21 февраль. Ҳаммомга тушдик. Рухим тетик. Вужудимда бир куч пайдо бўлди— сўнгги нафасимгача курашаман!..
- 22 февраль. Янгилик йўқ. Китоб ўқийман.
- 23 февраль. Бугун Совет армияси куни. Кайфиятим яхши, байрамона. Эркинликнинг қадрига ета бошладим, шекилли. Эркинлик, озодлик! Оҳ, қанчалар ширин экан бу икки оғиз сўз! Қанийди тикансимли девор орқасига ўтишга рухсат беришса-ю, ўз ишлари билан шошилиб кетишадиган одамларни тўхтатсам: «Сиз эркинсиз! Сиз озодсиз! Бунинг қадрига етинг!»— деб бор овозим билан бақирсам.
- Улар албатта мени жинни бўлиб қолибди деб ўйлашлари мумкин. Ўйлашса ўйлайверишсин. Фақат эркинликнинг, озодликнинг қадрини ўз вақтида билишсин! Менга ўхшаб кейин афсус чекишмасин.
- 24 февраль. Шифокорга мурожаат қилдим. Кўриб чиқиб, дори берди. Лекин фойдасини сезмаяпман. Лаънати радикулит кетмайдиганга ўхшайди. Ҳужжатлар (жиноий иш) билан танишдим. Худога шукр— пичоққа илинадиган айбим йўқ. Зудлик билан ғазна (касса) ҳужжатларини, маълумотномани талаб қилишим, кўриб чиқишим керак.
- 25 февраль. Бутун вужудим билан катта умидда КПСС XXVII съезди эшиттиришини тинглайман. Лекин... лекин ҳеч қанақа ёруғлик йўқ.
- 26 февраль. Ҳаммаси эскича, ҳар ким ўзидан ўтганини ўзи билади.
- 27 февраль. Газеталар олиб келишди. Горбачёвнинг маърузаси билан танишдим. Йилт этган ёруғлик йўқ. Демак, бу ишларнинг ҳаммасини ЦК билади. Шунинг учун ҳам жимлик. Наҳотки, ўзбекистонлик раҳбарлар оғзига талқон солиб олган? Наҳотки 22 миллионлик халқдан бирор-бир мард топилмайди?! Эй Худо, бизнинг пешонамизга ҳам буюк бир мардни раҳбар қилиб бергин! Ахир, биз ҳам мард инсонларнинг авлодларимиз-ку?! Амир Темур, Жалолиддин Мангубердиларнинг издошлари бу фоний ҳаётга қайтмайдими? Эҳ, Худо!..
- 28 февраль. Съезд материалларини ҳижжалаб ўқиб чиқдим.
- 1 март. Ташқарида ҳақиқий кўклам. Колхозда-чи, колхоздагилар ҳам ғамирлаб қолишгандир. Қани Ангреннинг соҳиллари... «Қанқа»нинг тепасига чиқиб, тўйиб-тўйиб нафас олсам...
- Бу ерда — 2х2 метрли торгина хонага олтига каравот қўйилган, эшиклар темир билан копланган, бешта қоровул кўриқлайди. Деразаларда темир панжара, бурчакда— ҳожатхона, озиқ-овқатлар учун тахтача. «Водопровод» тагида кийим иладиган «вешалкалар».
- Маҳбуслар тоза ҳавога олиб чиқиладиган майдоннинг кенглиги 4 га 4 метр. Фақат осмон кўринади, атрофи 3 метрли баланд темирбетон тўсиқ билан ўралган, унинг устидан симтўр тортилган. Бу ердаги ҳамма шароит инсонни хўрлаш учун хизмат қилади.
- 2 март. Янгилик йўқ. «Спартак»ни қайта варақлайман.
- 3 март. Янгилик йўқ.
- 4 март. Янгилик йўқ. Ҳамма қўлидан келганича ўзини-ўзи овутиш билан овора.

5 март. Ислом динини ўрганишга аҳд қилдим. Унинг қоидалари билан таништиришни Зокир отадан илтимос қилдим.

— Тўғридан-тўғри ўсаверган эканмиз, Зокир ота, «изм-изм»ларни ўрганибмиз-у, ота-бобомизнинг тарихини, динимизни ўрганмабмиз. Агар сизга малол келмаса, ислом дини қоидаларини менга ўргатсангиз, — деди Убайдулла.

— Нега малол келар экан, ўғлим, бундан савобли иш борми? Қаерда бўлса ҳам савоб қидириб юраман. Бугун қилган савобли ишим, эртага Аллоҳнинг олдида бошимга соябон бўлар экан,— деди Зокир ота.

— Э, отахон, сизга ўхшаган савобталаб одамлар қолмади. Ҳозир бир-бирини сотиб ётибди бари. Замон ўзгариб кетди.

— Замонга тил теккизманг, ўғлим. Замон ўзгаргани йўқ. Ҳали-ҳануз Қуёш машриқдан чиқиб, мағрибга ботаяпти. Сувлар тоғдан бошланиб, кун ботишга қараб оқаяпти. Йўналишини ўзгартиргани йўқ. Одамлар ўзгарди десангиз бошқа гап. Сиёсат ўзгарди, ўғлим, сиёсат. Сиёсатга қарши бориб бўлмайди. У бамисоли бир бўрон, йўлида учраган дарахтни кўпориб, уйларни кўчириб кетаверади. Ота-боболаримиз бекорга подшоларимизга инсоф тиламаган. Олдинги подшомиз инсофли бўлган экан, Республикани чорак аср бошқариб, бирор кимсанинг бурнини қонатмабди.

Қорнидаги оғриққа зўрға чидаб ўтирган Насруллонинг юрагига бу гап илиқлик олиб киргандай бўлди. Хаёлига Шоймардонов билан бўлган учрашув келди.

— Мен Труцковецга дам олгани боргандим. Жамолбек Шоймардонов деган киши билан танишиб қолдим, — деди Насрулло инқиллаб.— 18 йил Чимкент вилояти ижроия қўмитаси раиси бўлиб ишлаган экан.

Шу киши 1972 иили Тошкентда пахта экувчи республикалар пахтакорларининг қурултойида қатнашган экан. Унинг оғзидан эшитганларимни сизларга сўзма-сўз айтиб бераман.

«Қозоғистон ССР Компартиясининг биринчи секретари Д.А.Қунаевнинг мазаси бўлмай қолган экан. Қозоғистонда пахта фақат Чимкент вилоятида экилгани учун Чимкент вилоят партия комитетининг биринчи секретари А.Аскаронинг ўрнига (у киши янги иш бошлаган пайти бўлгани учун) делегацияга мени бош қилиб жўнатишди.

Қурултойга Қирғизистон, Озарбайжон, Туркманистон, Тожикистон, Қозоғистон ва Ўзбекистондан, яъни 6 республикадан вакиллар йиғлишган. Бошқа республикалардан келганларга Марказкомларнинг биринчи секретарлари бош. Энг кичиги мен бўлганим учун орқароқда юардим.

Ҳамма делегация раҳбарлари КПСС Марказий Комитетининг Бош Секретари Л.И. Брежневни кутиб олишга чиқдик. Аэропортда Ш.Р.Рашидов орқасига ўгирилиб: «Шоймардонов ака!» — деди. Мен у кишининг ёнларига ўтдим.

Шароф ака қўлтиғимдан тутиб: «Сиз катта Республика делегациясининг раҳбарисиз. Сизнинг ўрнингиз менинг ёнимда, орқада қолманг»,— дедилар.

Биз Бош Секретарни кутиб олдик. Анжуман жуда юқори кўтаринки руҳда ўтди. Кейин бир пиёла чой беришди. Дастурхон атрофида барча республикаларнинг раҳбарлари сўзга чиқишди, анжуманга яхши баҳо

беришди. Айниқса, Брежнев республика пахтакорларининг меҳнатига юксак баҳо бериб, «Оқ олтинни олтин қўллар яратади!» деди ва республикага оқилона раҳбарлик қилаётган Ўзбекистон Коммунистик партияси Марказий Комитети бюроси, унинг секретарлари, шахсан Ш.Р.Рашидовнинг меҳнатига юқори баҳо берди.

Шунда Шароф Рашидович сўз олиб:

— Ҳурматли Леонид Ильич! Сизнинг бизга кўрсатаётган оталарча ғамхўрлигингизни ҳар дақиқа сезиб турибмиз. Тошкент бу — Шарқнинг дарвозаси ҳисобланади, агар рухсат берсангиз, Тошкентда «Дунё уйи»ни курсак ва «Останкино»нинг иккинчи нусхасини тикласак. Лойиҳа ҳужжатлари тайёр, маблағ бор, қурадиган ташкилот бор. Сизнинг розилингиз керак, холос,— дедилар.

Л.И.Брежнев индамай эшитиб ўтирди-да, бир қизиқ латифа айтдики, биз ундан «Останкино» Москвада ягона бўлиши, қолган жойлардаги телеминоралар эса ундан кичик қилиб қурилиши кераклигини тушундик. Ҳа, Шароф ака ҳозирги телеминорани «Останкино»га тенглаштирмоқчи, «Халқлар дўстлиги» саройини жуда улкан қилиб қурмоқчи эди.

Сизнинг ана шундай биринчи секретарингиз бор. Унинг кадрига етинглар». Жамолбек шундай деб, бизга ҳавас билан қараганди ўшанда. Раҳматли Шароф аканинг жойлари жаннатда бўлсин. У киши кетиб, мана, ҳаммамиз азобда ўтирибмиз,— деб ҳикоясини тугатди Насрулло.

— Сабр қилинглар, болаларим, сабр қилинглар, Аллоҳнинг муқаддас китоби Қуръони каримда Яратган эгамнинг сабр қилувчи бандаларига ажр беришлик ваъдаси бор. Аллоҳдан умидвор, сабр-қаноатлилардан бўлинглар. Ноумид фақат шайтондир. Кўпчиликнинг тилагини Аллоҳ бажо келтирса ажабмас. Айниқса, биз каби ноҳақ жабр-зулм кўраётган бандаларига нисбатан Тангри таоло жуда раҳмли, мазлумларнинг дуоси шаксиз ижобат бўлади, деб бекорга айтмаганлар. Худо хоҳласа, биз ўзбекларнинг пешонасига ҳам «элим-юртим» деб елиб-югурадиган раҳбар келиб қолса, ҳаммамизнинг мушқулимиз осон бўлади.

-Қачон келаркан шу кунлар, Зокир Ота?-деди Убайдулла.-Ўзмаган жойим қолмади. КПСС Марказий Комитетининг Бош секретари М.С.Горбачевга ҳам, СССР Бош прокурори А.М.Рекунковга ҳам ёздим. На жавоб бор, на савоб. Ёлғиз Аллоҳга ишонаман, намозни, Қуръонни ўрганаман энди.

— Тўғри, ўғлим, инсон бошига оғир кун, мусибат тушганда Аллоҳни эслайди. Соғлиғи яхшиланиб, оиласи тинч бўлиб, ишлари юришиб турганда эса Худо эсига ҳам келмайди. Аллоҳ инсон зотини шундай қилиб яратган. Бандалигига бориб, ўзини лойдан бино қилган Яратувчисини эсдан чиқаради. Инсон ўзи унутувчи экан-да. Инсон зоти борки, шайтони маълуннинг йўлига кириб, гуноҳ иш қилиб қўяди. Бандасини Яратганнинг ўзи кечирсин. Эҳтимол, бу ишлар ҳам Аллоҳнинг бандаларига бериб қўйган бир синовидир. Бандаларига Ўзининг борлигини билдириб қўймоқчидир. Бу дунё ўткинчи — синов дунёси, чин дунё эса Аллоҳнинг ҳузурига борганда бўлади. Сабр қилсангиз, Аллоҳ ўзи берган дардга шифони ҳам ўзи беради.

Насрулло қорнидаги оғриққа чидай олмади. У ғужанак бўлганича янада кичрайиб, букчайиб қолган эди. «Дўхтир чакиринглар», дейишга уларнинг суҳбатларини бўлгиси келмас, қолаверса, дўхтир келганида ҳам бирон нафи тегишига ишонмас эди.

Бироқ оғриқ кучайгандан кучайиб, унинг пешонасидан йирик-йирик тер чиқиб кетди, кўзлари қизариб, азобдан юмалай бошлади. Буни кўрган Убайдулла ўрнидан сапчиб турди, камоқхона дарчасини очиб, навбатчи лейтенантга мурожаат қилди, дўхтир чакиртирди.

Дўхтир келди. Муолажадан сўнг Насруллонинг аҳволи бироз яхши бўлгандай кўринди, лекин барибир энтикиб нафас олиши қолмаган эди.

— Инсоннинг ақли кеч кирар экан-да, Зокир ота,— деб гап бошлади Насрулло қорин оғриғи бир оз қайтгач,— менинг Рисбек деган оғайним бор. Чимкент вилоятининг Чўлоққўрғон деган жойида яшайди. Тошкентдан 400 чакиримлар чамаси олисда. Шу оғайним тўй қилди. Бордик. Бир-икки кун меҳмон бўлди. Кечаси сайғоқ овига борамиз деб қўярда-қўймай олиб чикди. «Газ-69» машинасининг чироғини ёқиб олиб, кенг қумлик бағрига кириб кетдик. Машинага тўғри келиб қолган сайғоқ чироқнинг ёғдуси бўйлаб чопаверар экан. Милтиқни олиб, бемалол отиб олаверасиз. Отгингиз келмаса, унинг орқасидан машинани ҳайдаб кетаверасиз, жонивор бечора чопаверади. Мабодо машина бурилгудек бўлса, у ҳам ёруғлик бўйича бурилаверади. Ёруғлик сайғоқ учун ўзига хос тузоқ вазифасини ўтар экан. Югуравергач, ҳолдан тойиб йиқилади. Осонгина тутиб олиб, кабоб қилаверасиз. Ана сизга ов!

Бечора сайғоқ ёруғликдан сал четга чиқса-ку, овчилар таъқибидан қутулади-қолади. Ким ҳам уни қоронғуда излайди, дейсиз.

Энди билсам, биз ҳам етмиш йил мобайнида шу сайғоққа ўхшаб яшаган эканмиз. КПССнинг бизни «овлаш» мақсадида қўйган тузоғини биз келажакка етакловчи ёрқин нур деб мақтаб, ўзимизни ўзимиз алдаган эканмиз. Фақат шу алдовчи нур тушиб турган йўлакчадан юрибмиз.

КПССнинг чизиб қўйган чизигидан чиқмабмиз. Унинг «олғир овчилари» эса халқимизнинг бағри-дилини қон қилиб, кабоб қилиб юборган экан! Ахир, бизлар инсон эдик-ку, теvarак- атрофга назар ташласак, шу «йўлакча»нинг нариги томонида нима бор экан, деб қизиқсак бўлмасмиди? Мана оқибати— гўрт девор, панжара, узлуксиз ҳақорату сўкишлар...

— Бунинг ҳаммаси давлат сиёсатининг, КПСС мафкурасининг кучлилигидан бўлган. Улар энг аввало инсон онгини занжирлашган,—ўзича изоҳлади Зокир ота.

—Газеталар обунаси билан шуғулланганман,—дея гапга қўшилди Убайдулла,— ҳар бир уйга беш-олтита газета кирар эди. Биттаси нари борса икки-уч тийин турарди. Ундан ташқари, сиёсий ўқиш деган нарса ҳам бўларди. Ҳар ҳафтада одамлар сўроқ қилинар, билмагани тушунтирилар эди. Улар онгимизни нафақат занжирлаган, айти пайтда захарлаган ҳам экан, Зокир ота.

— Тўғри гапирдинг, ўғлим. Шунинг учун ҳам Насрулло айтганидай, КПССнинг чизган чизигидан ҳеч ким чиқа олмаган.

* * *

6 март. Съезд ишининг якунини эшитдим. Биз учун янгилик бўлмади.

7 март. Байрамолди хаёллари борлиғимни чулғаб олди. Рафиқам, кизларим, қариндошларим кўз олдимдан ўтди. Хўжаликдаги аёллар, байрам ҳозирлиги...

Мен эса бу ердаман, тақдирим нима бўлади?!

8 март. Қизик, байрам менсиз қандай ўтаяпти экан? Кимдир кулган, кимдир йиғлаган...

... Туш кўрибман... Тушимда қизим Нодира байрамга чиққан экан, дугонаси билан уришиб қолибди. Дугонаси қизимга «Сенинг отанг энди раис эмас, қамалган!» дебди, қизим уйга йиғлаб келибди. Буни эшитиб онаси ҳам йиғлабди. Шу пайт Асқар кириб келганмиш, ҳаммасига байрамлик берибди. Кейин уларни машинасига миндириб, уйига олиб кетибди...

9 март. Ўйлай-ўйлай бир фикрга келдим. Яшаб турган ҳаётимиз ҳам худди иш столи устида гурган йиртма тақвимга ўхшар экан. Кун ўтдими, варақни йиртиб олиб ташлайсиз, ёки печкада ёқиб юборасиз. Ёнаётган қоғоздан эса бир зумлик ёруғлик ва бир пуфлашга арзимайдиган кул қолади. Хўш, бизнинг ўзимиздан нима қолади? Ёки ўша тақвимдан фарқимиз нима? Кунлар ўтган сайин унутиламиз, тазйиқларга чидай олмай, охир шуларнинг айтган йўлига тушамиз, чизган чиқиғидан чиқа олмаймиз. Улар эса бизнинг тақдиримизни тақвим варағини ёққандай осонгина ҳал қиладилар, тамом вассалом...

Чўлпон, Фитрат, Абдулла Қодирий, Акмал Икромов, Файзулла Хўжаев, оккўрғонлик Султон Сегизбоев—бутун бир республикани сўраб турган атоқли, ақли теран, зиёли, она Ватани учун фидойи кишилар, уларнинг яшаб ўтган, бизларга ибрат бўлган умрлари эса ғанимлар учун бир варақ қоғозчалик бекадр.

Улар Ватанининг мард ўғлонлари эди. Ақл-заковатда устунлик қилганлари учун ҳам уларнинг гапини ҳеч ким эшитишни истамаган. Озодлик деб қанчалик бақириб-чақирмайлик, бизни ҳам ҳеч ким эшитишни хоҳламайди. Озодликнинг қадрига озодликда юрган пайтда етиш керак экан. Ҳақиқий озодлик учун ҳам озодликда юрган пайтда курашиш керак экан!

Оҳ, шунчалар ширин ва тотли сўз — «Озодлик!»

10 март. Эски ҳаммом, эски тос... Бизларни ўз лавозимини суиистеъмол қилганликда, қўшиб ёзишда айблашяпти. Хўп, қўшиб ёзган бўлсак, бунга мажбур қилишарди-ку! Бугун бизни қамашга санкция берган прокурор кечагина колхозга «шеф» бўлиб бориб, «Бюрода нима деймиз, ака, ҳеч бўлмаса топшириққа яқинлаштиринг, мен ҳам сизни деб жазо олиб қолмай яна»—деб ўзлари бош-қош бўлишган эди-ку! Қани энди улар?! Ана ўша касофатларнинг касрига бизлар бу ерда ўғлимиз қатори болаларнинг даққисини, турткисини еб ётибмиз...

11 март. Суднинг ҳукми қачон чиқаркин-а? У қандай бўлади? Буни қамокда ётган тўрт ярим минг киши кутяпти. Бу қанчалик зарар? Тарозуда тортиб бўлмайдиган маънавий зарар, машинага ортиб бўлмайдиган моддий зарар...

Ким отасиз, ким онасиз...

12 март. Негадир кўз олдимдан отам, онам, оилам, қариндошларим кетмаяпти. Худо хоҳласа, яқинда кўришиб қолармиз, яшасин озодлик, яшасин эркинлик!!!

13 март. Нарда ўйнашни ўргандим. Умримиз меҳнат билан ўтиб кетаверибди, шуни ҳам билмас эканман. Бунақа эрмакларга фурсат бормиди, ахир!

14 март. Уйимдагилар тушимга кирибди. Қамалганимга ҳам бир ойдан ошди-да...

15 март

16 март. Руҳиятимда ўзгаришлар бўляпти, шекилли, воқеликни баҳолашим ҳам ўзгариб қолди...

17 март. Ҳар не бўлганда ҳам чидаш керак. чидам, чидам, чидам бер менга!..

18 март. Камерада ҳар хил феъл-атвордаги одамлар бор. Уларнинг ҳар бири ҳақида бир эртас айтса бўлади.

19 март. Бу ҳаётга ҳам кўникаяпмиз шекилли, чидаса бўлади.

20 март. «Передача» олдим. Бу катта қувонч! Нондан, овқатдан, пишириқлардан оиламнинг, фарзандларимнинг ҳиди келиб турибди. Ҳибсда ётсам- да, уларнинг ғамхўрликларини бутун борлигим билан ҳис этаяпман. Шунинг ўзи катта бахт!

Бир умр хизмат қилган партиямга, СССРдай гуркираган давлатимга керак бўлмасам ҳам оиламга керакман, фарзандларимга керакман!

21 март. Араб тили ўқув китобини олишни икки марта сўрадим.

Лекин...Охири қамоқхона бошлиғига мурожат қилдим. Бирор жавоб бўлиб қолар.

22 март. Одамлар бир лавозимга эришиш учун катталар олдида керак бўлса ҳайвонга айланиб кетар экан.

23 март. ...

24 март. Ҳибсхонага тушганимга ҳам қирқ кун бўлди. Негадир болаларим кўз олдимда бутун борлиғи билан гавдалана бошлади.

Отабек — ақлли йигит, кўзида қувлиги бор.

Нодира — айтганини қиладиган, ақпли қиз.

Улуғбек — сахий, ишонувчан, бола.

Шоира — аҳцидан қайтмас, ишбилармон қиз.

Фароғат (Клара) — ақлли, катталарга хос ҳаракатчан, оиламизнинг устунни, укаларини орқасидан етаклашига ишонаман.

Ёшликдаги феъл-атвор ҳали ҳаётда қанча синовлардан ўтади. Лекин мен қатъий ишонаманки, фарзандларим ҳамма синовлардан муваффақиятли ўтишади.

Сизларга оқ йўл, болаларим! Озодлик ва эркинлик ҳамиша йўлдошингиз бўлсин!

25 март. Вилоят прокурори Самандар Синдоров қаерда экан? Биздан вилоят Кенгашига депутат эди. Оз бўлса ҳам унга ишонган эдим. Ҳеч

бўлмаса масалани тўғри, принципиал ҳал қилар дегандим. Чунки менинг камаладиган гуноҳим йўқ.

26 март. Табиат ўз ҳукмини ўтказмоқда. Ерда ҳали қор бўлса ҳам дарахтлар гуллай бошлади.

27 март. Қариндошларимдан хабар олдим. Эҳ, уларга ҳам қанча ташвиш келтирдим-а...

28 март. Сўнгсиз фикрлар, хаёллар... Менинг ёшлигим худди китобларда ёзилгандай ўтди. Урушдан кейинги давр. Отам раис, яшашимиз ёмон эмас. Оилада кўпчиликмиз. Шунга қарамасдан, у киши ҳаммамизни олий маълумотли қилди. Давр фарзанди қилиб тарбиялади. Отам билан фахрланаман. Онам-чи? У кишини таърифламоқ учун сўз ожизлик қилади...

29 март. Онам меҳрибон, юмшоқ, соддагина, ақлли, сабр-тоқатли бўлган. Унинг ўрнидаги аёл бошқача бўлиши ҳам мумкин эди, чунки раиснинг аёли, ҳамма нарсаси етарли, фарзандлари бир-биридан ақлли...

30 март. Турмуш ўртоғим, ҳаётда содиқ дўст, ўртоқ, ақлли фарзандларимнинг ақлли онаси.

Ҳаёт сени оғир синовлардан ўтказаяпти.

Худо хоҳласа, яхши кунлар келар. Бирга бўлармиз, суюкли болаларимизнинг тўйларини қилармиз. Неваралар кўрармиз. Бунинг учун сабр керак. Сенга сабр тилайман. Сабр, сабр, сабр! (Сени севаман!)

31 март. Сабр-тоқат бобидаги тарбия оилада кучли бўлган экан. Менда қариндошларимизнинг сабрига нисбатан ҳеч қандай гумон йўқ. Энди ҳам бўш келмайман.

1 апрель. «Журъат», «Шарқ юлдузи» журналларини ўқидим. Қўлдан-қўлга ўтавериб, титилиб кетибди.

2.. 3 апрель. Оққўрғон тумани бўйича беш хўжаликнинг суди бошланди. Вилоят суди ҳаками суд қилар экан. Бизнинг хонадан Носир акани ҳам олиб кетишди.

4 апрель. Менинг учта шеригимни бошқа хонага ўтказишди. Янги хона (хата) қутлуғ бўлсин, биродарларим Озод, Тўлаган, Вася!

5 апрель. Ҳибсда ўтирганимга ҳам икки ой бўляпти. Такдирга қарши чиқиб бўлмас экан. Ҳибсхона тилини ўргандим, қонун-қоидаларини ўзлаштирдим. Яшаш учун ҳамма нарсага мослашар экан одам.

6 апрель. Ҳибсхонадаги ҳаётимнинг учинчи оyi ҳам бошланди.

7 апрель. Алимкент пахта заводига пахта топширган 5 та хўжаликнинг суди бошланганидан хабар топган қариндошларим судга келишибди. Менинг аҳволимдан хабар топишибди. Озодликка чиқсам, қариндошларим ҳақида мадҳия ёзаман.

8.. 9...10 апрель. Араб тилини ўрганишга киришдим.

11 апрель. «Хата»дагилар нима биландир банд.

12 апрель. Бизнинг халқимиз чиндан ҳам ижодкор халқ-да. Оддий плёнкадан «зарик» (нарда ўйнашда ҳамма тарафига сонларни билдирувчи нуқталар ўйилган кубикча) ясаляпти.

13 апрель. Санчастан Носир ака қайтиб келди. Яхши бўлди. У билан бемалол «ҳасратлашиш» мумкин.

14 апрель. Судга Раҳим Мусажоновни чақиришибди.

15 апрель. Кунлар шундай «совук» ўтаяптики, ҳеч нарса ёзгинг ҳам келмайди.

25 апрель. Кундалик ёзишни яна бошладим. Буям менга бир овунчоқдек бўлиб қолган экан. Қизик, инсонларнинг феъл-атвориға тушунмайсан. Ўзингку шу аҳволда ётибсан, бир-бирингга сал меҳрибон бўл, бир-бирингнинг дардингни ол. Йўқ, аксинча, ҳаммаси ҳам қўпол, баджаҳл, сиркаси сув кўтармайди. Бир- бировиға нисбатан нақ бўриларға ўхшаб муомала қилишади.

26 апрель. Ўйлаб ётиб, бундан бир неча йиллар олдин шу кун Тошкентда катта зилзила бўлиб, пойтахтимиз вайронаға айлангани эсимгатушиб қолди. Лекин шунга қарамай, одамларимиздаги яшашға бўлган иштиёқми, матонатми, уларни тушкунликка тушириб қўймади, шаҳримиз янада обод бўлишида роса жонбозлик кўрсатишган эди. Балки келажакка бўлган ишонч ҳисси уларни тушкунликка тушириб қўймагандир.

Юрагим сиқилиб, кўнглим қоронғу бўлса ҳам, нимагадир ишониб яшашим кераклигини тушуниб етдим.

Ҳа, ишонишим керак. Ишонч бўлмаса, биз ютқазамиз. Менинг қалбимда Аллоҳ ўзи яратган бандасини хор қилиб қўймас, деган фикр уйғониб, имонимни мустаҳкамлади.

27 апрель. Ярим соатга сайрга олиб чиқишди. Тоза ҳаводан тўйиб-тўйиб нафас оламан. Айни баҳор. Мевалар чамандек гуллаган бўлса керак. Очик ҳавоға чиққанимда бир нарсаға кўзим тушиб қолди.

Ҳисбхонанинг жуда қалин бетон билан қуйилган ҳовлисида бетонни ёриб ўт ўсиб чиқибди. Устига бостирилган шунча юкни писанд қилмай, ёруғлик томон интилибди, яшаш учун курашибди. Менга ана шу заиф гиёҳ далда бергандай бўлди. Шароитға кўникишим керак.

Мен ўзимға шундай шиорлар қабул қилдим:

Бўшашма! Ўзингни қўлга ол! Шароитға мослаш! Сабр-қаноатли бўл! Яшаш учун кураш!!!

28 апрель. Айблов фикрини сабрсизлик билан кутаяпман. Лекин айрим «сабаб»ларға кўра у тезда тайёр бўлмайди. Шунинг учун чидашим керак, сабр қилишим керак. Ўртадаги кунларни қанчалик тинч ўтказсам, шунчалик ютаман.

29-30 апрель. Байрамона кайфият... «Қазак»лар табриклашяпти, билдим. Байрамни «хата»да ўтказамиз.

1 май. Байрам «хата»да ўтди.

2... 3... 4 май. Ёш ўз таъсирини кўрсатмай қўймас экан. Араб тилини ўрганишда буни яққол сезяпман. Ҳатто айрим ҳарфларни тўғри талаффуз қилиш учун қайта-қайта айтиб ўрганияпман.

5 май. Ҳисбхонада ўтирганимға роппа-роса 3 ой тўлди. «Юбилей сана»сини нишонлаш керак (ўз-ўзимға ҳазил қиламан). Байрамона кайфиятнинг таъсирими, ҳазил ҳам кўнглимға сиғаяпти.

6 май. Ва ниҳоят, айблов фикрини олдим. Шундай бўлишини кўнглим сезарди-ю, лекин «одилликда тенги йўқ» деб мақталадиган, биз ишонган «одил совет судимиз» шундай тухматни бошимга ёғдиради, деб сира-сира ўйламагандим. Ахир, бу ғирт ёлғон, кип- қизил тухмат-ку!

Агар шу айблов билан судлансам нима бўлади? Қани ҳақиқат? Қани мен ёзиб берган фикрлар? Бу дунёда инсон ҳуқуқлари борми ўзи? Фигоним фалакка чиқди. Лекин ўзимни босишга ҳаракат қилдим. Майли, кўрамиз ҳали. Бизнинг кўчада ҳам байрам бўлиб қолар.

7 май. Ана холос, пилла соҳасини текшириб, у ердагиларни ҳам қамаш бошланибди.

8-9 май... Хонада ҳам эҳтиёт бўлишимиз керак. Бизнинг тилимизга пойлоқчи қўйган бўлишлари ҳам мумкин. Радиода Ғалаба байрамидан репортаж олиб берилмоқда. Ҳамма хурсанд. Биз эса тўрт девор ичида ўтирибмиз. Наҳотки оталаримиз қон кечиб, шундай манфур сиёсатни ҳимоя қилишган бўлса? Бор ҳасратимни кундаликка тўкиб соламан, алашим ичимда. Кундалигим менинг ҳасратгўйимга, энг яқин сирдошимга айланиб қолди. Мени эшитгувчи фақат мана шу оқ варақларгина, холос...

10 май. Камоқхона тилини ҳам ўрганияпман. «Ҳаво» — пул, «ғилдирак» — дори, «музук» — чой... дегани экан.

11 май. Ҳамма ўз билганича кун ўтказмоқда.

12 май. Умнат алоқага чиқди. «Молодец!»

13 май. Адвокат билан учрашдим. Суд бошланар экан. Назаримда, судлар анча юмшагандек.

14 май. Иш шаҳар суди биносида судья Назар Носиров раҳбарлигида бошланди.

15 май. Биринчи сўроқ, дастлабки дақиқалар... Шу лаҳзаларда ҳамма қилган меҳнатларим, партиянинг буйруғини бажараман деб елиб-югурган кунларим кўз ўнгимдан худди кино тасмасидай бир-бир ўтаяпти. Хаёлимдан: «Наҳотки мен бир умр мана шу лаҳзалар учун хизмат қилган бўлсам?! Уят, уят бу КПСС деган партиясига! Мен шунинг учун кечасию кундузи хизмат қилганмидим? Минг лаънат сенга! Минг лаънат!!» деган фикрлар яшин тезлигида кечди. Қани энди имкон бўлса-ю, бундай манфур партиянинг тагига битта бомба қўйиб, портлатиб юборсанг!

Ўзбекистоннинг бошига бу кунлар тушишига ким сабабчи, ким айбдор? Айбдорлар жавоб берсин!

Залга қарайман. Кўзларида ёшлари мўлтираб турган жигарларимга боқаман. Пардахол, севгилим! Сенинг маънан қувват бўлаётганинг мен учун катта бахт, катта мадад!

Отабек, ўғлим! Катта йигит бўл, шунда тушунасан отангнинг бегуноҳлигини! Сенинг болалик табассуминг учун раҳмат, беғуборлигинг, раҳмдиллигинг учун раҳмат, меросхўрим! Омад тилайман.

Улуғбек! Уйда сен каттасисан. Ўзингни тут, ўринбосарим!

Суднинг «Исроилов!» деган қаттиқ товуши менинг хаёлий суҳбатимни бўлиб юборди.

16 май. Мана, суднинг учинчи куни, судья Назар Носиров салобатли, ўзига тез жалб қила оладиган, ҳукмини ўткази оладиган, масалани одил ҳал қиладиган одам бўлиб кўринади.

«Нахотки, у «шаблон»ни бузиб, судни одилона поёнига етказса?!...» — хаёлга берилдим яна.

17 май. Суднинг тўртинчи куни. Ҳамма ўз жойини эгаллаган. Лекин негадир суд бошланмаяпти! Залда ўтирган ўғилларим Отабек ва Улуғбек (6, 9 ёш) менга кулиб қараб, кўллари билан кўрсатиб қўйишди. Мен ҳам кулдим. Шунда улар ўринларидан туриб, менга томон югуриб келиб, панжара орасидан кўллари чўзишди, нимадир узатишди, олсам — мағиз экан. Буни кўрган соқчилар иккаласининг ҳам елкасидан ушлаб, бир кўтариб ерга қўйди-да, ҳақоратлай бошлади. 11 яшар қизим Шоира бунга чидаш беролмай, «қўйворинг» деб, прапоршикнинг қўлини тишлаб олди. Кутилмаган оғриққа чидай олмаган соқчи уни итариб юборди. Қизим йиқилиб тушди. Бу ҳолат шундай хунук кўриндики, ҳамма прапоршикка нафрат билан қаради. Мен ҳам чидай олмай унинг елкасидан итариб юбордим. Отабек ва Улуғбек унинг кўлидан чиқиб, онасининг олдига чопди. Прапоршик мени итариб юбориб, ўдағайлаб кетди. Ёнимга Эркин қўшилди.

Бу ҳолатдан асабларим шундай бузилдики, хўрлигим келди. «Падарига лаънат шундай давлатнинг! Ҳам меҳнат қилсанг, ҳам лаънатлансанг! Қани имкони бўлса-ю, ҳаммангни отиб ташласам!» — сўкиндим ичимда.

18 май. Яхшигина дам олдим. Ҳибсхонадаги дўстларим билан бирга.

19 май. Суд жараёни давом этди. Завод директори Э.Умаров кўрсатмасида бизнинг колхозни тилга олмади. Прокурор ҳеч нарса ёзмади.

20...21...22 май... Суд жараёни давом этди. Прокурор кеч келди.

Б.Худойбердиев кўрсатмасида биз ҳақимизда гапирмади.

23 май. Мен саволларга жавоб қилдим, кўрсатма бердим.

24-25 май. Дам олдим...

26-31 май. Суд давом этди. А.Сайдахмедов ўз кўрсатмаларида сувдан куруқчиқмоқчи бўлди. Лекин... ҳамманинг ўз айби айланиб келиб ўзига тушади. Р.Бозоркулов, И.Ризманов, У.Рискулов, Т.Сулаймонов ва М.Мархабоевлар гапиришди. Прокурорнинг саволларига жавоб беришди. Мен ҳам жавоб бердим.

2 июнь. Суд давом этди. Ҳар хил фикр, ҳар хил қарашлар, судья ўзини ҳамма нарсага гумонли қараётгандай кўрсатади.

3 июнь. Пардахол, севиклим! Ташвишли хаёлларга берилма. Мана бугун кўрасан кураш қандай бўлишини!

Агар сен айтган фикрлар ўзингники бўлмаса, бошқаларга ҳам айтиб қўй, мен жанг майдонини курашсиз ташлаб кетмайман! Бир дақиқа бош эгиб яшагандан...

Сен судни одил деб ҳисоблаб юрибсанми ҳали, улар ҳам ўз даврининг куллари эканлигини қаёқданам ҳам билардинг, менинг соддагинам!

Сенга нима бўлди. Биринчи имтихондан йиқилмоқчимисан? Йўқ! Ҳақнинг йўқ! Яна бир айтаман, ҳақнинг йўқ бундай қилишга!

Бардам бўл! Ҳақиқат биз томонда, у эгилиши мумкин, лекин асло синмайди!!!

Бугунги савол-жавобларга диққат билан қулоқ сол. Катга аҳамият бер! Кечаги гапларнинг ҳаммаси тухмат! Уларнинг стратегик усули шундай. Бардам бўл! Доим соғ-омон бўл! Бутун вужудинг билан ишонгинки, биз албагга енгамиз, ҳақиқат биз томонда!

Соқчи аскарлардан эҳтиёт бўл, яхшиси, болаларни судга олиб келма.

4 июнь. Кўрдингми, ғалаба яқин! С.Икромов «ковуш»га ўтирди.

Эшболтаев ҳали сузиб юрибти. Холиқов айбига иқрор бўлди.

5 июнь. Эшболгаев қопқонга илинди.

6 июнь. Асад Абдиев бор ҳақиқатни айтди. Б.Худойбердиев уни терговчи мажбурлаганини бўйнига олди. Чунки вилоят прокуратураси мени 119/ 1 айблов моддасига илинтириши керак экан (шунга яраша ёлғон кўрсатмалар тўплаган).

3.Гулбоев ҳам менга қарши берган кўрсатмалари «уларнинг» тавсияси эканлигини айтди.

7 июнь. Вужудимда нимадир, ўзим ҳам билмайдиган бир руҳий куч пайдо бўлаётгандай. Бу қоронғу хонанинг қайсидир бир бурчагида чироқ ёниб тургандай ва мен уни излаб топишим кераклигини англаётгандайман. Лекин у чироқ қайси томонда, қаёққа қараб юриш керак? Ақлим етмай турибди. Лекин қараб ўтириш ҳам мумкин эмас. Йиғилган пулларнинг хужжатини сўрашим керак.

8 июнь. Суд давом этди. Одамлар ҳам қизиқ, яхшигина жавоб бериб туриб бирдан «айниб» қолади. Гўё тўлқинли денгизда кетаётган кемага ўхшаймиз. Бир тўлқин келиб бу ёққа сурса, иккинчиси у ёққа судрайди. Адвокатларга ҳам ҳайронман, ё тушуниб, ё тушунмай, худди томошага келган одамдай ўтиришаверади. Сениш ҳимояндаги одамнинг тақдири ҳал бўляпти-ку, ахир! Талашиб-тортишмайсанми? Ё бу тортишувларнинг фойдаси йўқмикан? Балки буни улар олдиндан билар.

9 июнь. Прокурор ўзини саводли қилиб кўрсатмоқчи-ю, лекин рақамлар таҳлилини тушунмайди. Шунинг учун берадиган саволлари бир хил. «Бригадир пулни қаердан олган, кимга берган, раис нима деган?» Уларнинг руҳиятини билмоқчи, ўзини инсон руҳиятининг билимдони қилиб кўрсатмоқчи.

27 июнь. Судьянинг ревизор С.Обидов билан ўтган суҳбатидан кейин 2590-сонли ишимга биноан мени жазолашга етарли асос йўқлиги маълум бўлиб қолди. Шунинг учун ҳам энди терговчилар менинг фойдамга ишлашяпти шекилли...

28 июнь. Кеча шахрисабзликларга ҳукм ўқишибди. Суд сал юмшаган кўринади, уларга 5-10 йилдан беришибди. Афсус... минг афсус... Шундай йигитлар жувонмарг бўлиб кетишди-я! Айниқса, Суюн! Эндигина 32 ёшга кирган, навқирон, саводли йигит, суҳбатидан баҳраманд бўлган киши роҳатланади. Шунча билим, шунча ақл-заковат! (Билмадим-у, уни суд қилаёттарларнинг ўзида унинг билимичалик савод йўқ бўлса керак!) Яхши

ходим, узоққа борадиган йигит! Қанча-қанча ишлари билан республикага ҳали қанча хизмат қилиши мумкин! Бунақалар, эҳ-ҳе, қанчадан- қанча!

29 июнь. Суд, прокурор, терговчининг хатти- ҳаракатларидан шуни яққол сездимки, улар хоҳлаган пайтларида ишни хоҳлаган томонга бемалол буриб юборишлари мумкин экан. Шунинг учун мен бундан фойдаланиб, ўз ишимни ўз фойдамга буришим керак.

30 июнь. Суд мажлиси қолдирилди. Вазият сал-пал юмшаяпти шекилли. Ким билади яна, буларга ишониб бўлмайди. Терговчига саволлар тайёрлашим керак.

1 июль. Суд жараёнининг таҳлили шуни кўрсатаёптики, озодликда юрганлар менга қарши берган кўрсатмалари билан ўзларини асраётгандай. Терговчига ўхшаб суд ҳам шу йўлдан кетса-чи?! Унда аниқ— ютқазаман. Менинг хаёлимни прокурорнинг:

— Маҳбус Исроилов!—деган овози бузди.

— Кечирасиз, ўртоқ прокурор, мен ҳали маҳбус эмасман, суднинг ҳукми чиққани йўқ. Мен «Айбдор — Исроиловман»,— дедим.

Тилингизга кўп эркинлик бераверманг, Исроилов, бошингизга бало бўлади.

— Эркинлик берганим йўқ, тўғриси айтаяпман. Унинг ўрнига кечирим сўрасангиз тўғри бўларди.

— Нима тўғри-ю, нима нотўғрилигини ўзим яхши биламан,—дея ўдағайлашга ўтди прокурор.

Суд танаффус эълон қилди. Ҳамма айбдорларни хоналарига олиб кириб кетишди. Мени эса соқчи ташқарида — 40 даража иссиқда, цементнинг устида, қўлида автомат билан сақлаб турди. Дарҳол тушундим— бу прокурорнинг иши.

— Ўртоқ прапоршик, фамилиянг нима?— деб сўрадим ундан.

— Ульянов.

— Сенинг фамилиядошинг' халқнинг озодлиги учун курашганди, сен эса одамларни жазолаяпсанми?

— Мен топшириқни бажараяпман.

— Қанча турамиз шундай қилиб?

— Тушлик тугагунча.

Ярим соатдан кўпроқ куёш тиғида турдим, кўнглим беҳузур бўлди, аммо чидадим.

— Етарлими, папаша?—масхараомуз кулди соқчи,—яна икки марта чиқсанг, сал ақлинг кириб қолади,— деди-да тушлик қилдирмасдан тўғри суд залига олиб кириб кетди.

3 июль. Ревизор билан учрашдик. У тафтиш қилмаган, ҳамма актларни терговчининг ҳужжат- далилларига асосланиб ёзган экан. Бу эса ҳукм учун асос бўла олмасди.

4 июль. «Ғаройиб» дўстим билан учрашдик. У кўзларини олиб қочаяпти. Демак судья терговчи томонида.

5 июль. Менга қўйилган айблар бўйича таҳлилий жавоблар тайёрладим.

6 июль. Озодалик куни.

7 июль. Райком секретари З.Т.Маҳсумов билан юзлаштиришди.

8-9-10 июль. Иш кўрилмади.

11 июль. Иш давом этди. Менинг адвокатим 5 пунктдан иборат «Илтимоснома»ни берди.

1. Пахта йиғим-терими ва ҳақ тўлаш тўғрисида маълумотнома.

2. «Иш»га 1984 йилги касса ҳисоботини кўшиш.

3. Судга ўртоқ К.А.Кимни таклиф этиш.

4. Судга вилоят прокурори С.Синдоровни таклиф этиш.

(Мен бунини қолдиришларини сўрадим)

5. Бухгалтер-эксперт чақириш.

Бу таклифларни 2 та адвокат ва 2 та судланувчи қўллади, холос. Қолганлар суднинг ихтиёрига ҳавола қилишди. Прокурор таклифларни қабул қилмади. Суд ҳам бу илтимосни қаноатлантормади.

Судья Носиров!

Сиз ноҳақсиз! Бир вақтлари бу таклифни бухгалтерия ишларидан беҳабарлигини баҳона қилиб терговчи Қобилов ҳам қабул қилмаган эди.

Энди сиз ҳам... Бу шундан далолатки, сиз учун инсон тақдири писта пўчоғичалик ҳам эмас. Сиз шапқўрсиз! Сизга лавозим, мансаб керак!

Ҳақиқат сиз учун ҳеч нарса эмас, ҳа, ҳа, ҳеч нарса эмас!

Лекин шуни яхши билингки, ҳақиқат эгилиши мумкин, аммо синмайди. Ҳали у кунлар келади...

12 июль. Менга кўйилган кўрсатмалар бўйича маъруза тайёрладим.

13 июль. Ҳамма жойда бўлгани каби қамоқхонада ҳам ўзининг «хўжайини» бор экан.

14 июль. Юрагимда сал енгиллик сездим. Ё қамоқхонанинг қоронғу хоналарига кўникиб, айбсиз айбдор бўлишимни бўйнимга ола бошладимми? Йўқ, йўқ! Кураш, кураш ва яна кураш!

15 июль. Прокурор суд жараёнига тайёрланиши учун танаффус эълон қилинди.

16-17 июль. Оғир кунлар. Айниқса, соқчиларнинг муносабатлари...

Прапорщик Ульяновга биз ҳам одам эканлигимизни «тушунтирсаммикан?!»

20 июль. Пилла иши бўйича терговчи билан учрашдим. Бу ёқдан ҳам «насиба» беришар экан.

21 июль. Бугун прокурорнинг сўзини эшитамиз. Қани, у далилларга асосланармикан ёки гувоҳларнинг ёлғон кўрсатмаларигами?

Ҳайҳот, бу дунёнинг ишларига! Бири-биридан қолишмайди! Наҳотки, яна 1937 йилдаги «учлик» қайтиб келган бўлса?! Наҳот, наҳот, наҳот?!!!

23 июль. Отам келибдилар. Минг марта раҳмат сизга, падари бузрукворим! 90 ёшингизда ўғлингизнинг орқасидан сарсон-саргардон бўлиб юрибсизми, отажон?! Не иложки, пешонамда шу кўргуликлар бор экан, дунёнинг ишлари тескари, ҳар доим ҳам банданинг айтгани бўлавермас экан. Бу ёшингизда сиздан мен хабар олишим керак эди-ку, отажоним! Эҳ, бунақа раисликниям онасини...

24 июль. Суд маслаҳатга кетди, ҳукм ўқиш учун 4 августга танаффус экан.

25 июль. Кассацион шикоят ёзишга ҳозирлик кўра бошладим.

26 июль. Володя бир ҳафтадан бери бемор. Дўхтирларнинг муносабатини қаранг. Бундан 4 йил илгари муддати тугаган дорини беришяпти! Қани уларнинг Гиппократ қасами?!

27 июль. Катта кураш олдидан дам оляпман.

28 июль. Бир ҳафтадан буён на газета беришади, на радио гапиради.

29 июль. Дўстлар кўз олдидан ўтаяпти. Нега Асқар жимжит? Унга нима бўлди? Касал-пасал эмасмикан? Худо сақласин!

Ҳа, ҳаммамизни ҳам Худо сақласин! Ундан бошқа паноҳ йўқ. Бизни Худо йўқ деб, Худосиз қилиб тарбияламоқчи, унинг ўрнига КПССни онгимизга жойлаштирмақчи бўлишган экан-да! Умримнинг энг ширин дамларини, ёшлик ғурурларимни, йигитлик кучларимни бағишлаганим шу КПСС экан-да! У менга охир-оқибат нима берди? Қамоқхонаними?!

Ота-онадан, сеvimли ёрдан ажратиб, болаларимнинг кўзларини тўрт қилиб, «Отам қачон келар экан?» деб жовдиратиб қўйганими? Ака- укаларимдан жудо қилганими? Осдим, яна ва яна осдим ўша КПССнинг (Убайдулла бош бармоғини икки бармоғи орасига қўйиб, қаттиқ қисиб олган эди)!

30 июль. Судья менинг ишимни қайта терговга юборса—инсоф қилгани. Агар 5 йилдан кам жазо берса —бу ҳам тузук. Чунки бу ердан буткул кутулиб чиқиш мумкин эмас. Буларнинг ҳаммасига умумий топшириқ берилгани маълум бўлиб қолди. «Штамповка»—ҳеч ким бу ердан соғ-омон чиқмайди.

1 август. Қизим Клара! Соғлиқларинг яхшими? Мен сени жудаям соғиндим! Чунки фарзандларимнинг каттаси бўлганинг учун сенга кўп нарсани ишонардим, ҳали ҳам ишонаман. Шунинг учун сен маҳкам бўлишинг керак. Онангга таянч, укаларинг, сингилларингга ўрнак бўл! Улар сендан ўрганишади. Отанг йўқлигини билдирма, қизим! Худо хоҳласа, биз кутган ўша яхши кунлар келади ҳали, бунга ишончим комил. Катта-катта тўйлар қиламиз. Сен умидсиз бўлма!

2 август. Борлиғимни ҳар хил хаёллар чулғаб олди. Нима бўлар экан, неча йил беради? Аристонлар билан фикр алмашаман, айниқса қайта ўтирганлардан кўпроқ сўраб-суриштираман.

4 август. Суд иши кўрилмади. 7 августга қолдирилди.

5 август. Дам олаяпман. Миямда бир савол. Неча йил берар экан?

6 август. Ёнимга Ереван шаҳридан бир аристонни қўшиб қўйишди.

7 август. Ниҳоят ҳукм ўқилди.

Э.Умаров (пахта заводи директори) 8 йилга,

Б.Худойбердиев (пахта қабул қилувчи) 8 йилга,

мен 5 йилга озодликдан маҳрум этилдик.

Қолганларга 3 йилдан шартли жазо муддати берилди.

8 август. Мени 31-камерага ўтказишди. 3 киши ўрнига 16 киши ўтирибмиз. Навбати билан дам оламиз.

9 август. Қамоқхона бошлиғи номига ариза ёздим, бошқа хонага ўтказишди.

10 август. Ҳаммомга тушдим, кўнглим анча ёришди, руҳим енгиллашди.

13 август. Яқинларим билан учрашувга рухсат беришди.

15 август. Адвокат билан учрашдим. Кассацион шикоят ёзишга келишиб олдик.

Ўзбекистон ССР Олий Судининг Жиноий ишлар бўйича Судлов коллегиясига Тошкент шаҳар суди томонидан 1986 йил, 7 августда Ўзбекистон ССР ЖКнинг 119/1, 149, 149/1, 153 нинг 2 -қисми, 155-моддалари билан 5 йилга озодликдан маҳрум этилган, жазони кучайтирилган режимдаги ахлоқ тузатиш-меҳнат колонияларида ўташи керак бўлган ҳозирги пайтда Ўзбекистон ССР Ички Ишлар министрлигига қарашли... қамоқхонада ушлаб турилган Исроилов Убайдулладан

Кассацион ариза

Тошкент шаҳар суди 1986 йил, 7 августда мени Ўзбекистон ССР ЖКнинг 119/1, 149, 149/1, 153 нинг 2-қисми ва 155-моддалари билан 5 йил муддатга, жазони кучайтирилган режимда ўтказиш билан озодликдан маҳрум этди. Мен бу айбларга иқрор эмасман. Юқорида кўрсатилган моддалар билан айблашни нотўғри деб ҳисоблайман. Менинг айбим фақат 1983 йили Навоий номли колхозда бошқарув раиси сифатида совуққонлик қилиб, содир бўлган салбий ҳолатлар олдини ололмаганлигимдир.

Мен 1941 йил туғилиб, 1959 йили меҳнат фаолиятимни бошлаганман. Бутун онгли ҳаётимни халқим ва партия кўз олдида ўтказдим. 1965 йили партия сафига кирдим ва шу йиддан бошлаб комсомол, кейин партия ва совет органларида йўриқчи, бўлим мудир ва туман ижроия қўмитасининг биринчи муовини бўлиб ишладим. 1977 йилда туман партия комитети бюроси тавсияси билан Оққўрғон туманидаги Навоий номли колхозга бошқарув раиси этиб сайландим. Шу мансабда 1986 йил, 5 февраль—қамоққа олингунимча ишладим. Бутун онгли ҳаётим давомида совет ўқитувчиси сифатида коммунистик идеалларни тарғиб этдим. Мана энди қарийб 20 йилдан ошиқ партия стажим, 27 йиллик меҳнат фаолиятим пучга чиқди. Мен тергов давомида ва судца салбий ҳолатларга алоқам йўқлигини чин юракдан тушунтиришга, шунга ишонтиришга ҳаракат киддим, афсуски, бу гапларим инобатга олинмади.

Колхоз бошқарувига раисликка тавсия этилганим колхозда ким раис бўлишидан қатъи назар, уни иғво, тухмат ва бошқа йўллар билан бадном қилишаркан. Мен бу колхоз тузилганидан бери 27-раис эдим. Бунинг исботи учун етарлича материаллар Ўзбекистон Коммунистик партияси Марказий Комитетининг парткомиссиясида бор ва суд мажлисига туман партия комитетидан маълумотнома, колхоз умумий йиғилишларининг қарорлари илова қилинган.

Мен 1980 — 1985 йиллар давомида туман партия комитети бюросига, вилоят партия комитети секретари М.Қ.Қодировга ишдан бўшаш тўғрисида бир неча марта ёзма ва оғзаки тарзда мурожаат қилганман (суд мажлисида бу далиллар бир неча бор исботланди). Лекин, афсуски, туман, вилоят комитетлари секретарлари менинг партия аъзолигимни пеш қилишди ва жавобгарликдан қочиш коммунистга лойиқ эмас, деган баҳона билан аризамни қондиришмади. Юқорида қисқача келтирилган мана шу уч далил

мени Навоий номли колхозда салбий ҳолатларга ташкилотчилик этишга йўл қўярмиди?

Йўқ, мен нафақат пахта, умуман, хўжалик ишида салбий ҳолатларга ташкилотчилик қилишга эмас, аксинча, бундай ҳолатлар юзага келишига йўл қўймасликка ҳаракат қилганман. Бу хатти-ҳаракатларим қанчалик тўғрилигига суд ва тергов давомида келтирилган далиллар исбот бўла олади. Масалан, Оққўрғон туманидаги ҳамма хўжаликларга пахта заводидан товарсиз линт, улюк, пух ва бошқа чиқиндиларни бериш ташкил қилинган, лекин шунда ҳам мен колхозга шу маҳсулотларни олишдан бош тортдим ва хоказо...

Энди менга қўйилган айблар бўйича:

Тергов давомида (терговчи М.Қобилов раҳбарлигида) қонунда белгиланган талаблар тўлиқ бажарилмади. Терговчи жиноятни аниқлаш ўрнига уни ташкил қилди. Мен тергов даврида адвокатим билан бирга талабнома ёздим, шу талабномада ҳужжатларим тўлиқ бўлишини сўраган эдик, лекин на терговчи ва на суд ҳайъати менинг талабимни бажаришмади. Мен нима учун бухгалтер-эксперт, ғазна ҳисоботи ва бригадалар бўйича пахта терими ва унга ҳақ тўлаш тўғрисида маълумотномалар талаб қилганимни тушунишни ҳам ишташмади.

Далилларга мурожаат қилсак:

Терговчи тергов давомида бригада бошлиқлари агарда айбдор сифатида раисни ёки бошқа раҳбарларни кўрсатишса, уларга тегмаслигини, акс ҳолда қамаб қўйишини айтиб дўк урган, кейин эса бу гапларни ҳам менга ағдаришди. Ҳеч бир далил ҳар томонлама текширилмасдан, бутун тергов ва суд давомида бригада бошлиқлари томонидан кўрсатилган даъво ва тухматлар далил ҳисобланиб, менга айб сифатида юкланган.

Билмадим, қонун бўйича ҳақиқий айбдор айбланиши керакми ёки колхоз раисими? Бу фикрларимнинг исботи учун қуйидагиларга аҳамият беришингизни илтимос қиламан.

1- бригада бошлиғи Б.Тўраевнинг кўрсатмаси бўйича, мен унга режа бажарилишига 2 % қолганда пахта сотиб ол, деган эканман! Бу 25-26 октябрга тўғри келади. Лекин бу ўртоқ пахта сотиб олиш учун 700 сўм пулни август охири—сентябрь бошларидаёқ тайёрлаб қўйган (бу далил суд баённомасида, ведомость, ғазна ҳисоботи, колхозчилар кўрсатмасида бор).

2- бригада бошлиғи (С.Қурбонова) мисолида ҳам худди шундай. У керакли пулни пахта топширувчиси Ризманов ва партком секретари А.Саидахмедовдан олган (А.Саидахмедов С.Қурбонованинг қариндоши).

3- бригада бошлиғи А.Ўташев терговчига «сидқидилдан ёрдам бергани» учун терговчи ҳам ўз навбатида «қарз бўлиб» қолмади. А.Ўташев пахта сотиб олишни (тергов материалларига асосан) Автоваз ходими Зоидов, пахта пункти товароведи Худойбердиев билан биргаликда шахсий енгил автомашина таъмири эвазига ташкил қилган. Натижада 3-бригада ҳисобидан 1 ва 2-бригадалар ҳисобига товарсиз, накладной орқали «пахта ўтган».

Терговчи ана шу ноқонуний келишувларни билатуриб, Ўташевнинг бир оғиз сўзи билан айбни менга юклади. Машинасини таъмир қилган А.Ўташев пахта

терими бўйича айблангани ҳам йўқ, холбуки, у 38 тонна пахтани қўшиб ёзган. Абдиев, Гулбоев ва бошқалар эса 15 тонна пахта учун айбдор деб топилди. Терговчининг Ўташевни бу хил «рағбатлантириши», кеч бўлса ҳам колхознинг ҳамма бригадаларини нотўғри ишга, тухмат, куруқ даъволарга йўллади.

4- бригада бўйича колхоз пахта топширувчиси К.Ризманов ўзининг кариндоши Б.Жумановни қутқазиб қолиш мақсадида мени мана шу бригада учун 2000 сўм берган деб айблади. Мени айблашнинг қолганини унинг маслаҳати бўйича Б.Жуманов тўқиган. Агарда мен 2000 сўм пулни вақтинча ордер билан олган бўлганимда октябрь ойидаги ордерни қандай қилиб декабрь ёки февраль ойидаги ведомостлар билан ёпиш мумкин? Ёки нима учун Б.Жуманов 1 октябрдан олинган пахтанинг статистик маълумотларини 20 сентябрдан тузган? Нима учун мактаб ўқувчилари терган барча пахта учун иш ҳақини вақтида олган-у, нега энди бригадир ана шу 20 тонна пахтанинг пулини ведомость (№ 143, 63 б.) бўйича келаси йил февралда олган бўлиб чиқаяпти?

Мана шу масалаларни ҳал қилиш, баҳо бериш учун бухгалтер-эксперт керак эди. Чунки келгусида яна шунга ўхшаш далилларга дуч келамиз.

Бу пулларни мен бермаганман, бу ишларни ташкил қилмаганман. 9-бригада бошлиғи Т.Холтўраев кўп йиллар давомида колхозда тафтиш ҳайъати раиси сифатида ишлаб келди. Шунинг учун ҳам у 1983 йилда ўз шахсий эҳтиёжи учун ёздирган, лекин кассадан пули олинмаган («Иш»га тикилган) 2 та ордер топилгандан сўнг, бу ҳол терговчига менинг айбдорлигимни исботлаш учун гўё асос бўлди ва у «шантаж» йўлига ўтди.

Терговчи бригада бошлиқлари Эшболтаев, Гулбоев, Икромов ва Холтўраевга бир хил кўрсатма тайёрлатди. Шу кўрсатмалар асосида менга қўйилган бутун айбномани тузди. Ғирт тухматдан иборат бу айбномага суд ҳам тўла риюа қилди. Улар «тасдиқлаган» далиллар эса ҳужжатларга зид бўлиб чиқди. Зўр бериб исботланаётган қалбаки ведомостлар орқали октябрь ойига тегишли пуллар декабрь ойида ёздирилиб, февраль ойида олингани тасдиқланди. Яна афсуски, терговчининг бу хатосини суд ҳам тўғриламади. Октябрь ойидаги ордерни февраль ойида олинган пуллар билан қандай қилиб йўқ қилиш мумкин, ахир? Яна нима учун 9, 10 бригада бошлиқлари ва ўқитувчи Шербоев шу қалбаки ҳужжатларда кўрсатилган пулларни февраль ойида олишган? Шу саволга ҳам бухгалтер-эксперт жавоб берган бўлар эди.

12-бригада бошлиғи С.Икромов колхозчилар кўрсатмасига кўра, пахта сотиб олиш учун керакли пулни август ойида тайёрлаб қўйган ва пахтани олишдан аввал товаровед Худойбердиевга 400 сўм пулни бирйўла ҳар хил қийматда, 100 сўм-100 сўмдан қилиб тахланган ҳолда берган. Кейин шу пулни А.Имонов орқали қайтариб олиб (колхозчилар кўрсатмаси), колхозчиларга қайтарган. Шунинг натижасида режани туманда биринчи бўлиб бажаргани учун мукофотларга сазовор бўлган.

1, 2, 11-бригадалар терилмаган пахта учун тўланган ҳақни олмадик, дегани нотўғри. Судга ҳавола қилинган маълумотномага асосан ҳамма бригадалар

билан 1983 йили топширилган ва бригада ҳисобига ўтган барча пахта учун тўлиғича ҳисоб-китоб қилинган, ҳатто декабрь ойидаги 33 тонна учун ҳам. Бундан шундай хулоса чиқадики, бригада бошлиқлари ўз айбларини яшириш учун терговчи кўрсатган осон йўлга кириб, асл айбдорни топишга эмас, балки колхоз раиси Исроиловдан кутулиш мақсадига ўтишди.

Мен суд жараёни давомида 3 марта ёзма равишда ва кўпдан-кўп марта савол-жавобларим билан судга асл аҳволни кўрсатишга ҳаракат қилдим.

Менинг одил совет судига ишончим комил ва мен Олий суд коллегияси бир томондан менинг тергов ва суд давомидаги кўрсатмаларимни, иккинчи томондан терговчининг фаолиятини шаҳар судининг бир томонлама, даъво-туҳматларга асосланган далилларни текширмай чиқарган ҳукмини ҳар томонлама таҳлил қилиб кўради ҳамда менга нисбатан одил ҳукм чиқаради, деб ишонаман.

У.Исроилов

Афсуски, Убайдулланинг бу кассацион шикояти инобатга олинмади ва ҳукм ўз кучида қолдирилди.

* * *

Убайдулла энди жазонинг қолган қисмини «зона»да ўтказадиган бўлди. Янги жой, янги одамлар...

Кунлар кетидан кунлар, ойлар кетидан ойлар ўтаверди. Бир куни Убайдулла туш кўрди. Тушида у ётган хонанинг бир бурчаги тешик эмиш. Тешиқдан тушиб турган бир зиё бор зулматни ёритиб турганмиш. Зиё тушган томонда Убайдулланинг отаси қўлларини силтаб, уни ёнига чақирармиш, лекин Убайдулла қанчалик ҳаракат қилмасин, унга етолмасмиш. У бор кучини йиғиб, бутун борлиғи билан уринганди, уйғониб кетди...

Қараса, ҳамма ухлаб ётибди. Ҳеч қанақа тешик-пешик йўқ. Унинг хаёлига дарҳол 90 ёшга кирган отаси келди. «Э, Худо ўзинг асра, э, Худо, ўзинг асра!» қамоқдан чиққунимча бардош берса бўлди!» дея хаёлидан ўтказди у.

* * *

Убайдулла ҳар кунгидай, буюрилган ишни поёнига етказишга ҳаракат қилди. Кечкурун газеталарни варақлар экан, Марказкомнинг Пленуми ҳақидаги ахборотга кўзи тушди.

Ўзбекистон Коммунистик партияси Марказий Комитети биринчи секретари этиб Ислон Каримов сайланибди...

«Ислон Каримов...» дея такрорлар экан, Убайдулла юрагида қандайдир илиқлик сизди. Исмои ҳам, фамилияси ҳам улуғ экан. Қашқадарё вилоят комитети секретари бўлиб ишлаган.

Ия, Амир Темур юртидан келибди-да! Уни Темур руҳи қўллабди! Худо хоҳласа, энди Ўзбекистоннинг яхши кунлари олдинда. Шояд, бизнинг ҳам мушкулларимиз осон бўлиб қолса, тушим ўнгидан келса...

Ҳа, Убайдулланинг туши ўнгидан келган эди. Зулматдан келган бу кичик зиё бора-бора бутун Ўзбекистонни ёритди. «Пахта иши», «Ўзбеклар иши» деб, ота-онасидан, қариндош-уруғидан, дўсту ёронларидан ажраганларнинг хижронига нукта қўйди. Биз ҳам ушбу ҳикоямизга нукта қўяр эканмиз,

дунёда яхшилар доимо бор бўлишини тилаймиз. Осмонимиз мусаффо,
Мустақиллигимиз боқий бўлсин деймиз, омин!

«ПАХТА ИШИ» ҚУРБОНЛАРИ

Насруллонинг иши кўриладиган суд мажлиси бошланди. Бино қаршисида тумонат одам. Чунки судланувчилар гуруҳи 13 кишидан иборат эди. Ҳар бирининг энг яқин қариндошлари келганда ҳам бу ер гавжум бўлиши табиий ҳол.

Ҳамма томони берк машина суд биноси эшиги қаршисида келиб тўхтади. Ундан ҳарбий формадаги ёшлар сакраб-сакраб тушди-да, икки қатор туриб, йўлакча ҳосил қилишди. Сўнг машинанинг занжирли эшиги очилди. Қатор тизилган ҳарбийлар машинадан тушган ҳар бир «айбдор» ни итариб-итариб ичкарига ўтказар, қариндошлари билан сўзлашишга қўймас эди.

Қорнининг оғриғидан энгашиб, машинадан зўрға тушган Насруллога ҳам ўдағайлаб, «Тез-тез юр, судралма!» дея елкасидан туртиб-туртиб, ичкарига ўтказиб юборишди.

Суд бошланди. Судья «айбдор»ларнинг исми- шарифини ўқир, ўринларидан турганларида эса, уларга қайси модда билан айбланаётганларини эслатарди. Насруллонинг кулоғига ҳеч нарса кирмас, қорнидаги оғриқ бутун борлигини қоплаган эди. У залда ўтирган укасига имо-ишора қилиб, дўхтир чақириш кераклигини тушунтирди.

Судья Ҳамидулла Зокиров унинг фамилиясини ўқиганда, зўрға ўрнидан турди.

—Айбдор Мадаминов, сиз Ўзбекистон ССР Жиноят Кодексининг моддалари билан айбланаяпсиз...

Насрулло қаддини тиклай деса ичида бир нарса узилиб кетаётгандай, тикламаса судга нисбатан ҳурматсизлик қилаётгандай кўринишидан хижолат чекиб, бошини базўр кўтарди. Унинг пешонасида йирик-йирик тер пайдо бўлганди.

Буни кўрган судья:

—Дўхтир чақиринглар!—деб буюрди. Бир зумда «Тез ёрдам» машинаси ва оқ халат кийган дўхтирлар пайдо бўлди.

—Мадаминов, қўшни хонага чиқинг, дўхтир кўради,—деди судья.

Насрулло қаддини аранг тутиб, қўшни хона томон юрди. Соқчилар бошлиғининг ишораси билан унинг орқасидан икки соқчи ҳам кирди.

Дўхтир Насруллога оғриқ қолдирувчи дори берди. Зудлик билан жарроҳи қилиш лозимлигини айтди.

—Суд энди бошланди,—деди Насрулло, —унинг охиригача чидарман. Нима бўлса ҳам шу кўпчилик билан бирга бўлиб ўтсин.

—Ўзингиз билаеиз, кейин кечикиб қолишингиз мумкин

—Нима бўлса пешонамдан кўрдим, дўхтир, оғрикни қолдирадиган шу дориларингиздан бериб қўйинг.

Дўхтир унга кераюш дори-дармон берди. Насрулло соқчиларнинг кузатувида яна суд залига чиқиб кетди.

Судья Ҳамидулла Зокиров суд ишида уч кунга танаффус эълон қилар экан, негадир Мадаминовга синчковлик билан назар солди ва кўнглида унга нисбатан ачиниш туйғусини сизди.

Насрулло қамоқ машинасига чиққанида олдинроқца ўтирган Жўра уига жой берди. Барибир, машинанинг ҳар бир силкинганида Насруллонинг ичидан нимадир узилиб кетаётгандек бўлар эди.

У камерадаги шериклари ёнига зўрға етиб келди. Убайдулла унга совуқ чой берди. Насрулло дўхтир қолдирган дориларнинг бир нечтасини қўшиб ичиб юборди. Зокир ота унга дам солди. Шунданмикан, оғриқ сал босилгандай бўлди.

— «Номаълум аскар» бўлиб қолмасам дейман, Зокир ота,—деди Насрулло, —ўлсам ҳам шу Алимкентга бориб ўлсам, фарзандларим бошимга келиб Қуръон ўқишса, кўриб-билиб ётаман-ку, ахир. Бу ерларда ўлиб қолсам, қаерга кўмишади, қандай кўмишади, жаноза ўқишадими, йўқми, Худо билади.

Насруллони уйқу ҳам тарк этди. Қорнидаги оғриқ бутун баданига ёйилаётгандай эди. Энди уни суднинг саволларига берадиган жавобларидан ҳам кўра, баданидаги оғриқни қандай тўхтатиш қийнади.

Ҳуруж тутган дамлар кўз олди қоронғилашиб, «бор- е!» деворгиси келар, лекин «номаълум аскар» бўлиб қолишдан қўрқиб дардга чидарди.

Нихояг, Насрулло учун оғир кечган уч кун ҳам ўтди. Бу орада суд унинг иши билан чуқурроқ танишиб чиқди. Судья унинг айби унча оғир эмаслигини, бундай айблар билан очикда юрганлар ҳам борлигини эслаб, «дунёнинг ишлари қизиқ» деб қўйди.

—Мадаминов!—деди судья, Насрулло зўрға ўрнидан турди. —Бу кишининг қариндошлари борми залда?— деб сўради Ҳ. Зокиров.

—Ҳа, биз,—беш-олти киши, аёл, кампир ва бир йигит ўрнидан турди.

— «Тез ёрдам» чақиринглар, дўхтир кўрсин.

Кўп ўтмасдан «03» машинаси, ҳамшира, тиббиёт фанлари номзоди Шавкат Қосимов кириб келди.

Ўтган галги ҳолат такрорланди. Қўшни хона, соқчилар кузатуви, бемор, дўхтир. Ичкарига бошқа ҳеч кимни киргизишмади.

—Зудлик билан жарроҳи қилиш керак,—деди Ш.Қосимов.

—Сиз шифокорлик хулосангизни ёзиб беринг, мен шунга қараб иш қиламан,—деди судья.

—Хулоса ёзишга ҳам вақт йўқ, жаноб судья, зудлик билан жарроҳи қилиш керак. Хулосани кейин беравераман, чунки ҳозир беморнинг аҳволи жуда оғир.

—Хулосани мен олиб келаман, рухсат беринг,—деди Мадаминовнинг адвокати Насиба Жуманова.

Бошқа адвокатлар ҳам шу фикрга қўшилишди, прокурор эса қарши бўлди.

Судья жарроҳи қилиш учун маҳбусга рухсат бераркан, соқчилардан иккитасини унинг ёнида бўлиши кераклигини айтди.

Насруллони «Тез ёрдам» машинасига ётқизиш шифохонага олиб борганларида у ҳеч нарсани билмас, ҳушидан кетган эди.

Жарроҳлик узоқ давом этди. Эшик олдида соқчилар билан бирга турган Насруллонинг укаси Рустам чидай олмас, у ёққа-бу ёққа юрар, деразадан пастга қарарди. У ерда турган Насруллонинг онаси Дилшод, амакиси Зикрилла, укалари Нуриддин, Файзулла, Раҳматулла, Ҳабибулла, куёви Мустақим...—ҳаммасининг нигоҳи юқорида —иккинчи қаватда эди. Бир пайт жарроҳхонадан Раҳима билан Вячеслав чиқиб келишди. —Насрулло аканинг аҳволи оғир, —деди Вячеслав Рустамга, —умид йўқ. Рустам Раҳимага қаради, у кўзлари тўла ёш эди. Буни кўрган Рустамнинг ҳам ўпкаси тўлиб ке гди. Лекин у пастда кузатаб турганлар сезмасин деб рўмолчаси билан кўзларини аста артди. Буни кўрган соқчилар аҳвол оғирлигини сезишди шекилли, сал нарироқ бориб туришди. Бироздан сўнг жарроҳхонанинг эшиклари очилди. Насрулло ётқизилган аравача махсус тайёрланган 5- палатага олиб кирилди. Ҳалиги икки соқчи хона деразаси ёнига келиб туришди. Рустам билан Раҳима пастга тушиб, қариндошларига жарроҳлик тугагани, лекин беморни ҳеч ким безовта қилмаслиги кераклигини тушунтиришди. —Биз Дилшод иккаламиз кириб чиқайлик, ўша соқчиларга айт, — деди Зикрилла ака. —Кирган билан гаплаша олмайсиз, ухляпти-ку,— деди Рустам. —Майли, биз бирров кўрамиз-у, чиқамиз. Рустам соқчилардан рухсат олди. Амакиси билан онаси озиб кетган Насруллонинг юз-қўлларини силашди. Кўзлари ёшга тўлди. Кейин соқчиларнинг имо-ишораси билан хонадан оҳиста чиқиб кетишди. Насрулло ўзига келганда ёнида турмуш ўртоғи Товгул ўтирарди. Улар ҳол-аҳвол сўрашди. Насрулло қариндошларини, оғайниларини суриштирди. Икки кундан кейн Рустамни судга чақиришди. —Акашизга яхшироқ кдранг. Тузалиб кетса, алоҳида суд қиламиз. Энди соқчилар ҳам бўлмайди,—деди судья. У Насруллонинг иши бўйича ажрим чиқарганлигини айтди. Буни эшитган Насрулло ака: —Худога шукур,—деди,—энди жонимни олса ҳам розиман. Ўзим униб-ўсган кишлоғимга кўмишади, қариндошларим ичида бўламан. — Нега унақа дейсиз, дадаси, яхши ният қилинг,— деди Товгул,— Зухрани чиқаришимиз, Зиёдни, Акмални уйлантиришимиз керак ҳали. — Хўп, хўп. Ўша кунларга етказсин, илоё! ... Лекин, Насрулло ака ўша кунларга етолмади. Унинг орқасидан онаси, жонидан азиз кўрувчи Зикрилла амакиси, олти фарзанди, ака-укалари, қариндош-уруғлари зор-зор йиғлаб қолди. У «Пахта иши», «Ўзбеклар иши» қурбони бўлди. — Уйинг куйсин, Гдлян, Иванов! — Сен ўлгунча мен ўлсам бўлмасмиди,. болам, орқамда қолсанг бўлмасмиди?! — Ота, отажон, бизни қандай ташлаб кетдингиз, отажон! Бундай дарду фарёдни эшитиш жуда оғир эди. Насруллонинг ўлими айниқса укаси Нуриддинга, Зикрилла амакисига машаққатли бўлди. Нуриддин тоғдай

суянчи, отаси ўрнига оталик қилган акасидан айрилгани етмаганидек аканг камалган деган баҳонада Қуйи Чирчиқ тумани ижроия қўмитаси раислигидан ҳам бўшатишган эди. Зикрилла ака барибир уруш қўрган одам-да, бор дардини ичига ютиб:

— Йиғламанглар, йиғламанглар. Бу ҳам Худонинг иши. Пешонасида шу бор экан, нима қиламиз, — дея уларни босди.

Жанозага тумонат одам йиғилди. Насрулло акани охириги йўлга кузатар экан, йиғламаган одам қолмади ҳисоб.

— Ўзи етимчилик билан катта бўлган эди,—дерди кимдир.

— Энди оғзи нонга текканда шу ҳам насиб қилмади.

— Раисликнинг давру давронини ҳам суролмади, бечора.

Ҳа, унга ачинмаган одам қолмади. Кимдир меҳмондўстлигидан сўз очса, бошқа биров хушчақчақлиги, одамохунлигини гапирар эди. Шу куни

Алимкент қабристонидан янги қабр, унинг тепасида эса:

Мадаминов Насрулло 1939 йил 15 август - 1986 йил 25 май
деб ёзилган тахтача пайдо бўлди.

* * *

Кутилмаганда котиба қизнинг суд мажлисига кириб келиши судья

Ҳамидулла Зокировни сал ажаблантирди. Котиба эса ҳеч нима демай, столда бир варақ хабарнома қолдирди:

Ўртоқ Ҳ.Зокиров!

Сиз эртага— 1986 йил 13 июль куни соат 9.00да вилоят суди раиси Асад Абдуллаевнинг қабулига таклиф қилинаяпсиз.

Хабар берувчи: вилоят суди раиси қабулхонаси котибаси Моҳира Носирова
Судья Ҳамидулла Зокиров суд давомида қоғозга қайта кўз югуртириб чиқди.
Юраги ниманидир сезгандай бўлди. Ўтган иш якунини ўйлаб, «яна кам муддат берибсан, деса керак-да», дея хаёлидан ўтказди. Иш якунида ҳаммага яхши гапиргандай, эртага бир кун танаффус эълон қилди.

У машинасига ўтириб, уйига қайтар экан, йўл- йўлакай ўтган галги йиғилиш хаёлига келди. Йиғилишда «Марказ вакили»нинг «Ҳеч қанақа меҳр-шафқат йўқ, буларнинг ҳаммаси жинойтчи, ўн йилдан кам қамоқ жазоси бериш мумкин эмас. Кимки бундан кам муддат берса, демак ўша жинойтчи билан олди-бердиси бор. Бундай судьяларнинг ўзини суд қилиш керак», дея ўдағайлаганлари кўз олдига келди.

Шу пайт йўл четида турган ДАН ходими хуштагини чулдиратиб, ола таёғи билан тўхташ ишораси қилганини сезиб қолди. У йўл четида чиқиб, аста тўхтади. ДАН ходимининг танбеҳини тўғри қабул қилди, узр сўради.

Машинага қайта ўтирар экан, хаёлларини йиғиштириб, радиони буради.

Эртасига эрталаб чақирилган жойга вақтида етиб борди. Вилоят суди раиси Асад Абдуллаев қабулхонада ўтирган Ҳ.Зокировга эътибор ҳам қилмасдан ичкарига кириб кетди. Беш дақиқа ўтар-ўтмас ўша «Марказ вакили» пайдо бўлди. Зокиров ҳар ҳолда яхши гап бўлмаслигини сизди. Ниҳоят, уни ичкарига таклиф қилишди. Зокиров салом бериб кириб, узун столнинг этак томонига ўтирди.

— Ҳамидулла Зокиров сизми?—деди «Марказ вакили».

- Ҳа, мен.
 - Ўтган сафар мен ўтказган йиғилишда бормидингиз?
 - Бор эдим.
 - Энг камида қанча муддат берилиши керак, деган эдим?
 - Ўн йил.
 - Шунини тушунгандингизми?
 - Тушундим.
 - Нега Бўқада кўрган ишингизда кам муддат бергансиз?
 - Чунки уларнинг айби кам-да.
 - Айбни ким қўйган—терговчими, сизми?
 - Терговчи қўйган айблар тўла тасдиқланмаяпти.
 - Ким ўз айбини бўйнига олади, айбдор бўлса ҳам ҳеч ким иқроф бўлмади.
 - Ахир, айби тасдиқланмаса...,—зўрға овози чиқди Зокировнинг. Кўз олди қоронғилашди, чуқур нафас олиб, ўзига келгандай бўлди.
 - Қанақа ландавур бу судьянгиз?—дея бошқарма бошлиғига юзланди «Марказ вакили». — Бунинг ўзини гекшириш керак. Жиноятчининг ёнини олдими, демак, уларга шерик. Оқкўрғонлик раисни шифохонага ётқизган судья шуми?
 - Ҳа, шу киши,—деди бошқарма бошлиғи.
 - Аризасини олинг, хизмат текширувини ўтказинг! У раисдан катга ундирган бўлса керак-да!
 - Ҳеч нарса олмаганман. У ҳақиқатан касал эди.
 - Сизнинг касал билан ишингиз бўлмасин. Жиноятини текширинг. Унинг касалини биз текширамыз.
 - Энди текширишингизга ҳожат йўқ, у киши вафот этди.
- Бундай жавобни кутмаган «Марказ вакили» бир дақиқа жим бўлиб қолди, сўнг бошқарма бошлиғига:
- Майли, буйруқ билан охириги огоҳлантириш беринг. Яна жиноятчиларнинг ёнини олишини сезсам, ишдан кетади, қамалади. Зокиров бошқарма бошлиғи ҳузуридан чиққанида ранги қорайиб кетганди. Қўл-оёқлари ҳолсизланиб, машинасига зўрға етиб борди. Рулга аранг ўтирди. Катга кўчага чиққанида машиналар унча кўп бўлмаса ҳам йўл четидан кетди. Негадир қора терга тушган, қуввати йўқолиб, ҳолсизлангандай сездим ўзини. Кўз олдига мадорсиз Насрулло келди. «Виждон азобида ўтиб кетди бечора, арзигулик айби ҳам йўқ эди. Ўрмонга ўт кетса, ҳўлу қуруқ баравар ёнади, деганлари шу экан-да! Бунақалар нечта, айбсиз айбдорлар...
- Бу томонда эса... Марказнинг топиширини қаранг. Қани бизга олийгоҳда маъруза қилган домлалар? Адолатли суд ҳукми қани, қайси бирига бўйсуниб керак? Қалб ва виждон амригами ёки ўзи қонун ҳимоячиси бўла туриб, қонунни бузишга мажбур қилаётган анави зўравонларгами? Ҳайронман, бошқарма бошлиғи ҳам ғиринг дея олмайди уларга, ёки қонунни бузишга ҳам ваколат берилганми ўша кишиларга? Ахир, бу ерда инсонлар тақдири устида, неча минглаб оилалар ҳаёти ҳақида сўз кетаяпти-ку? Наҳотки, буни ҳеч бўлмаса ўзимизникилар — ўзбекистонлик раҳбарлар сезишмаётган бўлса?

Ахир, бутун бошли буюк бир халқнинг, яна уича-мунча халқ эмас, аждодлари жаҳонни илму фанда ҳам, жангу жадалларда ҳам титраган ўзбек халқининг шаъни ҳақида кетяпти-ку гап!»

Икки йўл орасида қолган Ҳамидулла Зокировнинг боши арининг инидай ғувилларди. У ўзини беҳ.ол сеза бошлади, назарида боши айланиб, текис йўл ҳам остин-устин бўлиб кетаётгандай эди. Зокиров машинани тўхтатди, лекин моторни ўчиролмади.

Кўкраклари сиқилиб, нафас олиши қийинлашди. Сал нарида турган ДАН ходимини чақирмоқчи бўлди-ю, тили айланмади. Қўлини кўтарай деса кўтаролмайди. Миясида бирданига чақмоқ чаққандай бир нарса портлади. Судья Зокиров ҳушидан кетди. Қанийди ҳушидан кета қолган бўлса— у дунёдан кўз юмган эди. Бир умрлик едоқатли машинаси эса уни қайси манзилга элтишини билолмай тириллаганича турарди...

Марҳумлар ўз сирларини ўзлари билан олиб кетишади. Қанча-қанча синоатлар ер бағрига кўмилиб ётибдйкин. Азар ўликлар гапиришганда эди, тирикларнинг башараси ойнадай равшан бўлиб қолар эди.

Айтишларича, пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо саллаллоҳу алайҳи васалламнинг дўппиларини шамол учириб, ерга тушириб юборади. Бир киши югуриб бориб уни олади-да, қоқиб-суқиб Расули акрамга беради. Ул зот дуога қўл очиб:

— Илоё, одам бўлинг,—дейдилар.

Бундан кўнгли тўлмаган ҳалиги кишининг хаёлидан «Тузукроқ фотиҳа қилмадилар, шундоқ ҳам одамман- ку!» деган фикр ўтади- Аллоҳ марҳаматини аямаган, одамларнинг хаёлини ҳам ўқий оладиган пайғамбаримизга бу аён бўлади. Набий саллаллоҳу алайҳи васаллам у кишига юзланиб:

— Биродар, бозордагиларга боқинг,—дейдилар.

У киши бозордагиларга қарасаки, бири гавдаси одам, калласи маймун, яна бириники эшак, яна бириники тулки, бошқа бириники эса бўри ва ҳоказо эмиш.

Шунда икки олам сарвари бўлган ул зот:

— Биродарим, сиз кўриб турган сурати одам, қалби ҳайвон бўлган кимсалар бу дунёда кўп, сиз эса шундайлардан бўлиб қолманг деб эрдим,- дебдилар.

Миясига келган ёмон хаёлдан уялиб қолган у киши кечирим сўраб, пешқадам мўмин-мусулмонлардан бўлган экан. Сурати бошқа, сийрати бошқа бўлиб қолишдан Аллоҳнинг ўзи асрасин!.

Шукрона

Асқарнинг тоби қочиб Тошкентнинг Халқлар Дўстлиги кўчасидаги вилоят шифохонасига тушиб қолди. У ерда хажга бориб келган, дуогўй, ёши саксонни қоралаган Зокир ота билан ҳамхона бўлди.

У киши озода кийинган, соқол-мўйловлари ҳам кичкина, ўзига ярашиб турарди. Устидаги оппоқ кўйлак, бошидаги оқ дўппи жуссаси кичкина бўлса ҳам отани янада салобатли ва файзли кўрсатарди.

- Сиз қаердансиз, ўғлим?
- Оққўргонданман.
- Ҳа, эшитганман. Яхши жой-а?
- Ҳа.
- Айтганча, Тошкент вилоятининг ҳокими ҳам Оққўргонданми?
- Ҳа.
- Сиз у кишини танийсизми?
- Танийман, саксонинчи йилларда бирга ишлаганмиз. У киши туман ижроия қўмитасининг раиси, мен масъул котиб бўлганман.
- Қамалиб ҳам чиққанми?
- Ҳа, «Пахта иши» у кишига ҳам етиб борган. Ўсиб келаётган кўп раҳбарларимизни «чеканка» қилиб ташлади-ку, «Пахта иши» деган бу офат. Бир куни, — деди Асқар, — олдимга Октябрь қишлоқ советининг раиси Умар Бакиров кириб кедди.
- Менга Янгийўл Ёғ-мой заводига хат керак,— деди у,— сариёғ топшириш учун. Ҳаммасини гаплашиб келганман. Бугун ойнинг охири куни, агар тезда олиб бормасам, маълумотномага тушмай қолади. Кейин туман ҳам, қишлоқ совети ҳам сут режасини бажаролмайди, гап эштамиз. Шу хатга қўл қўйиб беринг.
- Шу хат билан режа бажариладиган бўлса, бажарила қолсин, — деб қўл қўйиб бердим.
- Умнат Маматкулович келганларидан кейин айтсам, у киши: «Сиз ҳалол, покиза йигитсиз. Бу қилаётган ишларимиз яхшиликка олиб бормайди, ўзингизни булғаманг. Биз эса қўл қўйишга мажбурмиз. Чунки мен райижроқўм раисиман, мендан кейин қўл қўядиган одам йўқ, — дедилар. Шу кундан бошлаб бу кишига бўлган меҳрим ортган. Агар кўнгли тоза бўлмаса, «яхши бўпти» деб қўя қоларди-ку!
- Қамалиб чиққан шу одам вилоятни бошқараяптими?
- Ҳа, Президентимиз «Пахта иши» билан қамалганларнинг айбини авф этдилар-ку! Уларнинг кўпчилиги яна ўз лавозимига тикланган.
- Бу ҳам Мустақиллигимизнинг меваси-да, а, ўғлим, илгари бўлса Марказдан рухсат кутардик.
- Мустақиллик кўп нарса бераяпти, лекин уни тўлиқ англолмаяпмиз.
- Инсон зоти ўзи шундай яралган. Олганида билинмайди, берганида билинади.
- Тўғри айтасиз, Ҳожи бобо. Мустақиллик туфайли Тошкент ҳам бир қадам жой бўлиб қолди,— деди Асқар.— Йўлга чиқсак, «Нексия», «Тико», «Дамас» қатор туради. 45 дақиқада Тошкентдамиз. Илгари автобуслар 1,5-2 соат юрарди. Биттасига улгурмасак, кейингиси келгунча бир соат кутардик. Хуллас, Тошкентга бориб келиш учун бир кун кетарди. Ҳозир эса ярим кунда шаҳарни айланиб, тушликни уйингизда қилишингиз мумкин. Хизмат юзасидан маълумотларни бошқармага олиб боришга бир одам бир кун овораю сарсон эди. Ҳозир эса компьютер техникаси орқали жаҳоннинг хоҳлаган нуқтасига маълумот жўнатиб, маълумот олиш мумкин. Агар

Мустақиллик бўлмаганда Ўзбекистон бундай ютуқларга ҳаливери эришмас эди.

— Ҳозир чекка қишлоқларда ҳам кишилар хусусий машинасида «такси»чилик қиляпти-я?

— Ҳа, ҳозир қишлоқнинг қайси бурчагидан чиқсангиз ҳам «Дамас» дейсизми, «Тико» дейсизми хизматингизга тайёр. Юртбошимизнинг «...Ҳар бир ўзбекнинг хонадонида машина туришини хоҳлайман», деган орзулари амалга ошмоқда. Қишлоқларда мулкдорлар синфи кўпайиб қолди. Фермаси, юз гектарлаб ери бор фермерлар пайдо бўлди, тадбиркорларнинг сони кундан-кунга ошмоқда. Уларга давлат томонидан кенг эркинлик ва имкониятлар яратиб қўйилгани учун ривожланиш шунчалик.

— Ҳа, энди ишлаган тишлайдиган замон келди.

— Сизларда Убайдулла деган раис бўларди, танийсизми?

— Ҳа, танийман. У киши менинг дўстим, балки келиб ҳам қолар.

— Ҳа, ҳа, эсладим. Сиз ҳақингизда у менга гапирганди, Асқаржон. Қаричилик курсин, кечирасиз.

— Агар сир бўлмаса, Убайдуллани қаердан танийсиз, Ҳожи ота?

— Қамокда бирга бўлганмиз.

— Сиз ҳам қамалганмисиз?

— Ҳа, мачитда имом-хатиб бўлганман. Кизим туман комсомол комитетининг секретари эди. Имомликдан бўшамасам унга ган тегиб қолишини айтди. Шундай бўлмасин, деб бўшаш учун юқори ташкилотимизга ариза бердим. Лекин ҳадеганда ишим ҳал бўлавермади. Ўрнимга одам топганимдан кейингина бўшатишларини айтишди. Шу ўртада Ҳайит намози бўлиб қолди. Намозга борган раҳбарларнинг рўйхатини оласан, деб қизимни бизнинг мачитга юборишибди. У замону бу замон Ҳайит куни қиз бола мачитга келадими? Чиқиб, уни ҳайдаб юбордим. Уйга келгандан кейин бўлди жанжал, бўлди жанжал. Хотиним менга ёпишиб кетди. Жаҳл устида итариб юборсам, кичкина чуқурга оёғи тушиб қолиб, чалқанчасига йиқилса бўладими. Ўзини билмай қолди, шифохонага олиб бордим. Мияси чайқалибди. Шу билан судра-судра бошланди. Райкомсомол секретарини мачитга киргизмаган, хотинини урган, оғир жароҳат етказган, деб қамалиб чиққанман. Худога шукр, Мустақиллик туфайли мушкуллим осон бўлди. Ҳажга ҳам бориб келдим. Катта бозор қурганман. Юртбошимиз омон бўлсинлар, ишлаган одамга шароит бор.

Уларнинг ширин суҳбатларини эшикнинг тақиллаши бузди.

— Мумкинми?—дея останада Убайдулла кўринди.

Ёнбошлаб суҳбат бериб ётган Зокир хожи ота ўрнидан туриб кетди. Бу ерда у кишини учратишни хаёлига келтирмаган Убайдулла бир дақиқа тўхтаб қолди, сўнг ўзини Зокир отанинг бағрига отди. Узоқ кўришмаган «камерадош» дўстлар бир дақиқа бир- бирини кучокпаганича туриб қолишди. Ҳар иккисининг ҳам кўзидан ёш қалқиб чиққан эди. Бу оғир кечган ўша кунларнинг азоб ёшларими, ёки Мустақилликка етказгани учун шукроналик ёшларими? Бунга ҳеч ким изоҳ беролмасди.

Убайдулла Асқар билан сўрашгач, Зокир отани таништирди. Кейин бошдан ўтган машаққатли кунлар ҳақида суҳбатлашишди, ўтганларга дуои фотиҳа қилишди.

Убайдулла Тошкентдан кеч қайтди. Тун бўлишига қарамасдан ҳаммаёқ чарақлаб турибди, кундузгидай ёп-ёруғ эди. Текис, кенг, чарогон асфальт кўчаларни тўлдириб, «Нексия», «Дамас», «Тико» машиналари ғувиллаб ўтиб кетарди. Убайдулла минган «Дамас» ҳам бир-бири билан кесишмайдиган кўприк йўллардан ошиб, Оққўрғонга томон йўналди.

Машина шунчалик текис юрардики, соатига юз чақирим тезликда кетаётганига унинг ишонгиси келмас эди. «Биз минган машиналар 50 дан ошмасди», дея эслади Убайдулла. Сўнг чуқур нафас олди-да:

— Шу кунларга етказганига шукур,— деб шивирлади ва ҳайдовчининг елкасига қоқиб қўйди...

Хотима

Азиз ўқувчим, биз ҳикоя қилган қиссада ҳар хил тоифадаги кишиларни учратдингиз. Тақдир тақозоси билан бошидан оғир кунларни кечирган юртдошларимизни хотирлашни ўзимга бурч деб ҳисобладим. Зеро, ҳар бир инсоннинг қилган эзгу ишлари албатга қадрланмоғи зарур. Бу борада ҳозирги кунда юртимизда олиб борилаётган ишлар, юртбошимизнинг шахсан ташаббуслари билан аجدодларимиз қилган эзгу ишларни юксак даражада қадрлашлари манзур бўлмоқлиги сизнинг ҳукмингизга ҳавола.